

Komparace přístupů k výchově dětí v různých typech manželské rodiny

Monika Kocmanová

Bakalářská práce
2014

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

INSTITUT
MEZIOBOROVÝCH STUDIÍ BRNO

Univerzita Tomáše Bati
Institut mezioborových studií Brno
akademický rok: 2013/2014

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Monika KOČMANOVÁ**
Osobní číslo: **H118125**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Komparace přístupů k výchově dětí v různých typech manželské rodiny**

Zásady pro vypracování:

Zadané a zvolené téma bude zpracováno podle pokynů obsažených v materiálu IMS "Metodika psaní odborného textu a výzkum v sociálních vědách" (IMS 2009). Případně podle dalších materiálů, z nichž některé jsou obsaženy v literatuře připojené k tomuto studijnímu textu. Zejména bude dbáno na dodržování zásad publikační etiky a pravidel společenskovedního výzkumu. Průběžné výsledky práce budou pravidelně konzultovány s vedoucím bakalářské práce.

S vědomím těchto zásad a pravidel a po konzultaci s vedoucím bude práce zaměřena na:

- popis fází manželské rodiny
- popis stylů výchovy v rodině
- činitele ovlivňující vývoj osobnosti dítěte
- vliv rodinného prostředí na výchovu

Součástí práce bude empirické šetření zaměřené na zjištění přístupu k výchově v různých typech manželských rodin s dětmi školního věku.

Rozsah bakalářské práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

ADLER, A. Psychologie dětí. Praha: Práh, 1994

ČÁP, J. Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy. Praha: ISV, 1996

KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. et. al. Člověk, prostředí, výchova. Brno: Paido, 2001

MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. Krizové situace v rodině očima dítěte. Praha: Grada, 2002

MATOUŠEK, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: SLON, 1997

PŘADKA, M. Vybrané problémy vztahu výchovy a prostředí. Brno: UJEP, 1983

SOBOTKOVÁ, I. Psychologie rodiny. Praha: Portál, 2001

SURYNEK, A., KOMÁRKOVÁ, R., KAŠPAROVÁ, E. Metody sociologického a sociálně psychologického výzkumu. Praha: VŠE, 1999

Další literatura bude označena v Projektu bakalářské práce a průběžně doplňována během práce na tomto textu.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Petr Sýkora, Ph.D.

Katedra pedagogiky a psychologie

Datum zadání bakalářské práce:

11. listopadu 2013

Termín odevzdání bakalářské práce:

30. dubna 2014

V Brně dne 11. listopadu 2013

doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D.
vedoucí ústavu

doc. PaedDr. Slavomír Laca, Ph.D.
vedoucí katedry

PROHLÁŠENÍ AUTORA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním bakalářské práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby ¹⁾;
- beru na vědomí, že bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k prezenčnímu nahlédnutí;
- na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 ²⁾;
- podle § 60 ³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 ³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – bakalářskou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky bakalářské práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné;
- na bakalářské práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

.....
MOMKA KOCHALOVÁ
Jméno, příjmení studenta

V Brně
14.2.2014

.....
Kouma
Podpis

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevydělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlázení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:

(3) Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu, k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacímu zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst. 3). Odpírá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jim dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlídně k vyšší výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

V bakalářské práci Komparace přístupů k výchově dětí v různých typech manželské rodiny se zabývám rodinou, jejím vývojem, fázemi a styly výchovy.

V teoretické části popisuji působení vnitřních i vnějších vlivů na rozvoj a vývoj osobnosti dítěte. Vysvětluji primární působení rodiny při začleňování dítěte do společnosti a nepřítomnost rodičovského vzoru v rodině.

V praktické části se zabývám výzkumem, který byl proveden v generaci rodičů 25-40 let. Cílem výzkumné části mojí bakalářské práce bude zjistit přístupy k výchově dětí v různých typech manželské rodiny, tyto přístupy analyzovat a dle určitých kategorií komparovat.

Klíčová slova: rodina, manželství, dítě, dědičnost vs. prostředí, výchova, vývoj, socializace

ABSTRACT

In my bachelor's thesis called Comparison of Approaches to Child Raising in Different Types of marital Families, I deal with family, its development, phases and styles of upbringing.

In the theoretical part I deal with external and internal influences on a development of a child's personality. I explain primary influence of a family on the integration of a child into the society and absence of a parental role model in a family.

In the practical part I deal with research that was conducted on a generation of parents who are from 25 to 40 years old. The aim of the research part of my bachelor's thesis is to reveal approaches to child raising in different types of marital families, to analyze these approaches and to compare them according to given categories.

Key words: family, marriage, child, heredity vs. environment, upbringing, development, socialization

Ráda bych zde poděkovala vedoucímu bakalářské práce Mgr. Petru Sýkorovi, Ph.D. za jeho čas, který mi věnoval při řešení dané problematiky. V neposlední řadě děkuji všem respondentům, kteří mi poskytli potřebné informace pro výzkum. Dále děkuji mojí rodině za podporu a trpělivost při vypracovávání této bakalářské práce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Prohlašuji, že odevzdaná verze bakalářské práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

„Když všichni mluví o nemožnostech, hledej možnosti.“ Tomáš Baťa

OBSAH

ÚVOD	8
I TEORETICKÁ ČÁST	9
1 VÝVOJ RODINY A SOUČASNÁ MODERNÍ RODINA	10
1.1 TYPY RODIN	11
1.2 MANŽELSKÁ RODINA.....	15
1.2.1 Rodina funkční	15
1.2.2 Rodina dysfunkční	17
1.3 RODINA ROZVEDENÁ	20
2 SOCIALIZACE, VÝVOJ A VÝCHOVA DÍTĚTE V RODINĚ	22
2.1 ČINITELÉ OVLIVŇUJÍCÍ VÝVOJ OSOBNOSTI DÍTĚTE.....	23
2.1.1 Vliv dědičnosti	23
2.1.2 Vliv prostředí	25
2.2 VLIV RODINNÉHO PROSTŘEDÍ NA VÝCHOVU	29
2.3 VÝCHOVNÉ STYLY.....	31
2.4 SOUROZENECKÁ KONSTELACE	34
II PRAKTICKÁ ČÁST	38
3 KVALITATIVNÍ ŠETŘENÍ VÝCHOVNÝCH PŘÍSTUPŮ V RODINĚ	39
3.1 METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA.....	39
3.2 ROZHOVORY S RODIČI	40
3.3 VYHODNOCENÍ ROZHOVORŮ	49
ZÁVĚR	54
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	55
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	58
SEZNAM PŘÍLOHY I	59

ÚVOD

Rodina je prvním modelem společnosti, se kterým se dítě setkává. Je to významné sociální a edukační prostředí pro jeho vývoj a rozvoj. Základ osobnosti dítěte se tvoří už v předškolním věku. Rodina předdeterminuje jeho vztahy k jiným skupinám lidí, předává sociální dovednosti, hodnotové vzory a vzorce chování, bez kterých se ve společnosti neobejde. Usnadňuje sociální interakci a navazování pozitivních sociálních vztahů. Dítě pozoruje a napodobuje chování a jednání rodičů, zejména pak pokud se s nimi identifikuje a ztotožní. Mluvíme tak o socializační funkci rodiny.

Způsob výchovy v rodině je součástí životního stylu rodiny a mnoha dalších faktorů- výchovných tradic, zkušeností, který si každý přináší ze své původní rodiny. Rodinné prostředí by mělo také rozvíjet citovou sféru života dítěte. Pevná citová vazba mezi rodičem a dítětem je psychology prohlášena za nutnou podmínku zdravého psychického vývoje dítěte.

Cílem mojí práce je na základě shromážděných podkladů ze současné literatury a výzkumnou metodou srovnat přístupy k výchově dětí v různých typech manželských rodin. Práce je rozdělena na teoretickou a praktickou část.

Teoretická část se skládá ze dvou kapitol, které jsou dále členěny na podkapitoly. První kapitola pojednává o vývoji rodin až po současnou podobu rodin a o různých typech rodin. Druhá kapitola je věnována socializaci, vývoji a výchově dítěte v rodině. Zabývá se, jaké vlivy působí na vývoj osobnosti dítěte a jak dítě ovlivňují výchovné styly a sourozenecká konstelace.

V praktické části, vzhledem k povaze problému, jsem se rozhodla použít kvalitativní šetření. Kvalitativním výzkumem a metodou polostrukturovaného rozhovoru analyzuji subjektivní pohled zkoumaných rodin, ve kterých nalézám společné souvislosti. Výzkum je platný pro výzkumný vzorek deseti rodin, které jsou cílově a účelově vybrány.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 VÝVOJ RODINY A SOUČASNÁ MODERNÍ RODINA

Středověk i starověk slovem „rodina“ označoval dvě odlišné věci. Ani jedna z nich se nekryla s naší představou. Na jedné straně za rodinu byla považována tzv. jedna velká domácnost, tedy společenství lidí, kteří spolu hospodaří pod jednou střechou. Druhé pojetí chápalo rodinu jako široké pokrevní příbuzenství.¹

O ústupu od tradičního modelu rodinného soužití a o moderní rodině se hovoří více než sto let. Durkheim ve svém díle předkládá myšlenku, že „*moderní rodina postrádá mezigenerační horizont a stává se rodinou manželskou.*“² Zabýval se sociologií rodiny. Staví proti soudobému typu rodiny, o níž mluví jako o manželské rodině, tradiční rodinu patriarchální. Ta se skládá z rodičů, dětí, ženatých synů a jejich žen. Tuto myšlenku uvedl ve své až posmrtně vydané studii *Manželská rodina*.

Dnešní mládež se povětšinou rodila do úplné manželské rodiny, mimo manželství přicházelo na svět pouze jen 5% dětí. „*Teprve na konci 80. let se počet a podíl dětí narozených mimo manželství mírně zvyšoval.*“³ Je známo, že se berou lidé si podobní, jak v psychologických, tak i sociálních charakteristikách. Při volbě budoucího partnera dáváme přednost člověku stejné sociální vrstvy. Ovšem přísná symetrie, zvláště v rolích, vyznačuje manželství konfliktní. Lidé si do svazku manželského nesou i očekávání nevědomá. V nich rodič funguje jako model, buď pozitivní anebo odstrašující příklad. „*Souhlas rodičů se sňatkem dítěte je dobrým prediktorem harmoničnosti jeho manželství; kde chybí, stoupá pravděpodobnost rozvodu.*“⁴

Mluví-li se o rodině, představujeme si ji jako úplnou, tzv. nukleární. Ta představuje otce, matku a jejich děti. Nukleární rodina přináší jedinci kapitál sociální (vazby dítěte na jiné

¹ Možný, I. *Moderní rodina*. Brno: Blok, 1990, s. 17, 18

² Plaňava, I., Pilát, M. *Děti, mládež a rodiny v období transformace*. Brno: Barrister & Principal, 2002, s. 154

³ Fialová, L., Hamplová, D., Kučera, M., Vymětalová, S. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000, s. 29-30

⁴ Matoušek, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: SLON, 1997, s. 58

lidi), kulturní (řečové schopnosti) a ekonomický. V naší populaci tvoří úplné rodiny jen třetinu rodin. Zbytek tvoří lidé žijící s dítětem bez partnera nebo sami.⁵

Rodina a manželství plní v životě dnešní společnosti důležité funkce, tak jak tomu bylo již dříve. Problematika jejího uspořádání se dotýká přímo či nepřímo každého z nás. Dle historických podmínek se funkce rodiny i manželství mění. Reprodukce a tím zachování lidského rodu je funkcí primární a nejstarší, ale ne jedinou. „*Přizpůsobování manželských a rodinných vztahů měnícím se společenským podmínkám a jejich usměrňování k vyšším formám je důležitou součástí kulturní revoluce a současně i podmínkou zdárného vývoje společnosti, zejména mladších generací, v budoucnu.*“⁶

Moderní rodina má znaky poněkud odlišné. Není chápána jako jedna velká domácnost a ani jako široké pokrevní příbuzenství, ač je sociálně zakořeněna v proměně tradiční společnosti v moderní. Vzniká tzv. nukleární, manželská rodina. Ta ruší tradiční vazbu několika generací a mladí si žijí svým životem. Funkce rodiny se mění. Zaměřuje se jen na funkce citové, pečovatelské a sexuální. Sociální role se vzájemně doplňují, ale jsou oddělené. Stabilizace moderní formy rodiny neproběhla dle očekávání. Koncem 60. let dochází ke vzniku „postmoderní rodiny“.⁷ V moderní společnosti klesá počet sňatků. Mladí lidé dávají přednost životu, který neomezí jejich osobní, kariérní a individuální rozvoj.

Do budoucna musíme počítat s novými strukturami vztahů. Vznikají ze současné podoby nestálého manželství a malé rodiny. Jsou to děti z nových opakovaných manželství.

1.1 Typy rodin

Podobně jak se vyvíjí jedinec, tak se vyvíjí i rodina, která prochází vývojovými fázemi. Máme různé typy rodin, většinou je rozlišujeme podle strategických a strukturálních vzorců. V práci D. Kantora a W. Lehra jsou rozlišeny tři typy: Uzavřený rodinný systém – jsou zde typické pevné struktury. Vztažnými body jsou řád a změna. Otevřený rodinný systém –

⁵ Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: SLON, 1997, s. 9, 84

⁶ Klabouch, J. Manželství a rodina v minulosti. Praha: Orbis, 1962, s. 5, 9

⁷ Petrusek, M. Základy sociologie. Praha: Akademie veřejné správy o. p. s., 2009, s. 95

rodinné struktury jsou pevné, ale vyvíjí se. Řád a změna vyplývají z interakcí. Nepravidelný rodinný systém – rodinné struktury jsou nestabilní. „*Je možné také klasifikovat rodiny podle rozložení moci v rodině, úrovně intimity, životního stylu apod.*“⁸

Primární rodina

Mnoho autorů poukazuje na fakt, že v manželství existuje jistá tendence opakovat model ze svojí primární rodiny. Dítě se od rodiče stejného pohlaví učí chovat ke vztahu k příslušníkům opačného pohlaví. „*Podporuje to i vazba dítěte na rodiče opačného pohlaví, jež je eroticky zabarvená do té míry, že Freud razil termín oidipovský komplex.*“⁹ Dítě také sleduje rodiče v interakci. Tím si vtiskne do paměti určitý model, s nímž se ztotožní a opakuje ho ve své rodině. Pokud manželé mají z primární rodiny zažitý stejný model rodiny, pravděpodobně mezi manžely bude soulad. Odtud vznikla i hypotéza rozdělení moci v rodině. Pokud někdo pochází z rodiny, kde hlavní slovo měla matka a otec se podroboval, pravděpodobně tento model bude praktikovat ve své rodině. V rodině kde měli oba manželé v původní rodině dominantního otce, vychází spolu lépe, než kdyby měl jeden dominantního otce a jeden dominantní matku.

Modelu rodičovskému se jedinec učí na základě identifikace s rodičem stejného pohlaví, kterou bude zastávat v dospělosti. Pro stabilní manželství je třeba výběr životního partnera na základě stejné či podobné povahy s rodičem opačného pohlaví. Tento model funguje za předpokladu, že partner sdílí podobný rodičovský model. Pokud rodič opačného pohlaví v rodině má imponující roli, výběr podle tohoto vzoru povede k harmonickému stálému manželství. Čím bližší jsou si modely rodin, ze kterých manželé pocházejí, tím větší je pravděpodobnost harmonického manželství. Pokud rodič zastává roli negativního, stává se partner, který má podobné vlastnosti, zdrojem negativního chování. Takové dítě v dospělosti hledá partnera opačných povahových vlastností. „*Je-li dítě z patriarchální rodiny, bude mít tendenci ve své rodině opakovat patriarchální model, je-li z matriarchální rodiny, bude mít tendenci opakovat matriarchální model.*“¹⁰ Tyto tendence bude mít i v

⁸ Sobotková, I. Psychologie rodiny. Praha: Portál, 2012, s. 52- 53

⁹ Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: SLON, 1997, s. 63

¹⁰ Kratochvíl, S. Manželská terapie. Praha: Avicenum/ Zdravotnické nakladatelství, 1985, s. 18

případě, že ho model v rodině traumatizoval. Manželé z původních rodin s odlišnými modely trpí neustálým bojem o moc nebo chybějícím vedením.

Modelu sourozeneckému se jedinec učí v interakci se sourozencem, pokud jde o pořadí a pohlaví sourozenců. Nejlépe se identifikuje s osobou ze stejné rodinné konstelace. Pokud jde o pohlaví a pořadí sourozenců uvádí se, že například nejstarší bratr z jedné rodiny se nejlépe identifikuje s nejstarším bratrem z jiné rodiny. Například starší bratr, který měl mladší sestru si pravděpodobně vybuduje harmonický vztah se ženou, která měla v primární rodině staršího bratra. Takové manželství má teoreticky největší úspěch. Starší sourozenec se naučil vést a ochraňovat mladšího a mladší sourozenec se podroboval jeho vedení a naučil se na něj spoléhat. Podobně mladší bratr, který měl starší sestru si vytvořil očekávání, že žena o něj bude jako starší sestra pečovat a opatrovat ho. Žena, která byla starší sestrou tohoto mladšího bratra, bude přirozeně podporovat takového způsobu chování a jednání. Vztah bude stabilní a harmonický. Ovšem dva mladší sourozenci budou mít problém. Vedoucí úlohy se nechce ujmout ani jeden z nich. Ideálem je proto, kdy sourozenecká konstelace kopíruje konstelaci manželskou. „Podle Tomana dochází k přenosu vztahů mezi sourozenci do vztahu k manželskému partnerovi. Vztah je tím úspěšnější a trvalejší, čím více se u obou zúčastněných blíží jejich dřívějším vztahům v primární rodině.“¹¹ Toto pravidlo je nazýváno duplikační teorém. Pozice, kterou zastával každý z manželů v primární rodině, může být charakterizována jako pořadí mezi sourozenci a rozložení pohlaví mezi nimi. Manželské vztahy mohou být pak komplementární, částečně komplementární a nebo nekomplementární.

V komplementárním vztahu se každý z manželů dostává do pozice, jakou měl vůči sourozenci opačného pohlaví. Pokud byl manžel starším bratrem dvou sester, naučil se vést děvčata, ochraňoval je, pomáhal jim, cítil se za ně být zodpovědný. Pokud jeho manželka byla mladší sestrou svého bratra nebo více bratrů, nebudou mít manželé problémy přizpůsobit se. Žena se naučila poddat se vedení mužů, přenechat jim odpovědnost. Role manželů se doplňují. Podobným vztahem je vztah muže, který byl mladším bratrem sestry a žena byla mladší sestrou. V tomto případě žena převezme iniciativu a muž nechá ženu, aby o něj pečovala.

¹¹ Kratochvíl, S. Manželská terapie. Praha: Avicenum/ Zdravotnické nakladatelství, 1985, s. 20

Částečně komplementární vztah je v případě, kdy jeden z partnerů nebo oba měli v primární rodině několik typů vztahů k sourozencům. Alespoň jeden musí být totožný s jedním ze vztahů druhého partnera.

U nekomplementárních vztahů může být konflikt v pohlaví, pořadí nebo obojím. V případě, kdy manžel byl nejstarším mezi bratry a manželka byla nejstarší mezi sestrami, oba budou chtít přijmout vůdcovskou roli a dojde ke konfliktu. Podobná situace nastává v případě, kdy manžel byl nejmladší z bratrů a manželka nejmladší ze sester. Oba budou chtít přenechat vedení a odpovědnost na druhém partnerovi.

Oproti tomu jedináčci budou v partnerovi hledat otce nebo matku. Nebyli z primární rodiny zvyklí na styk s vrstevníky. „*Toman rozlišuje identitu a komplementaritu sourozenec-kých rolí manželů.*“¹² Nejlepší prognózou harmonického manželství je vztah k partnerovi, který byl starším sourozencem a měl sourozence opačného pohlaví. Například muž jedináček a žena, která byla starší sestrou. Nejlépe se dokáží vzájemně pochopit manželé, kteří v primární rodině měli stejné pořadí mezi sourozenci. Například nejmladší sestra mezi bratry a nejmladší bratr mezi sestrami mají zažité co je to být nejmladším a mít sourozence opačného pohlaví. V případě kdy manžel a manželka byli nejstaršími mezi sourozenci, ví co je to mít odpovědnost, jeden druhého dokáže dobře zastoupit, avšak spolu nedokáží spolupracovat. Nejméně harmonické a stabilní je manželství dvou jedináčků.

Nukleární rodina

V padesátých letech tohoto století se začíná prosazovat neolokalita. Neolokalita zakládá samostatnou domácnost v samostatném domě. Jako standardní způsob rodinného života ve vyspělých průmyslových civilizacích označovaný jako běžný, normální, bývá označována nukleární rodina. Tento způsob života je pojímán jako přirozený, k němuž předchází vývoj směřoval. Parson se při koncipování teorie rodiny opíral o americkou rodinu padesátých let. Byla prezentována jako šťastný manželský pár, který vychovává ve svém domku na

¹² Kratochvíl, S. Manželská terapie. Praha: Avicenum/ Zdravotnické nakladatelství, 1985, s. 21-22

předměstí se zahrádkou dvě děti. „Byla to rodina dvougenerační, neolokální, s jasným, „funkčním“ dělením ženské a mužské role: byla to nukleární rodina.“¹³

1.2 Manželská rodina

Pojem „manželská rodina“ je v současné době obtížně definovatelný. V moderní společnosti už není jen typ rodiny, který vznikl na základě uzavření manželství. Současná manželská rodina podle Durkheimovy koncepce vzniká jako důsledek vydělení se nukleární rodiny z rodiny příbuzenské. Práva a autorita otce jsou vlivem státu stále více omezována. Dosažením plnoletosti dítě ztrácí závislost na otcích. Jedinými trvalými členy rodiny zůstávají manžel a manželka, tito tvoří jádro manželské rodiny. Vypadnutí jednoho z nich může vést k rozpadu manželské rodiny téměř okamžitě.¹⁴

Rodina, která plní svoji funkci je založena na pevném spojení muže a ženy. Je-li toto spojení mezi jedním rodičem a dítětem silnější, dítě toto ohrožuje, neboť má větší vztahovou moc, než jaká mu náleží. Trvalý svazek mezi rodiči je pro výchovu potomků vhodný. Chování rodičů má složku jak vrozenou, tak i složku naučenou.

1.2.1 Rodina funkční

Fungující rodina je v psychologii rodiny předmětem dlouholeté diskuze. Často je psychologie zdravé rodinné fungování definována jako schopnost rodiny zvládat krizové situace či stresové situace a přizpůsobovat se životním změnám. K posílení zdravého rodinného fungování napomáhá kladný přístup k řešení životních obtíží. Matoušek ve své monografii (1997) dává přednost výrazu „funkční rodina“ před ostatními výrazy jako je normální, harmonická, neklinická či zdravá rodina. „*Funkční rodina s kladným emočním vztahem rodičů k dítěti a s trvalou, láskyplnou péčí o ně podporuje rozvíjení emočních a charakterových aspektů osobnosti dítěte i jeho schopností.*“¹⁵ Citová blízkost členů rodiny je důležitá. Čím je rodina soudržnější, tím je rodinné fungování odolnější vůči stresovým situa-

¹³ Možný, I. Sociologie rodiny. Praha: SLON, 1999, s. 42, 44

¹⁴ Možný, I. Sociologie rodiny. Praha: SLON, 1999, kapitola Klasické teorie rodiny; Durkheimův příspěvek k základům teorie rodiny, s. 27, 28

¹⁵ Čáp, J., Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy. Praha: Institut sociálních vztahů, 1996, s. 44

cím. Kvalita rodinného soužití nezáleží na struktuře rodiny. Záleží na tom, co se v rodině odehrává. Rodinné vztahy a procesy jsou rozhodující pro funkčnost a odolnost rodiny.¹⁶ „Hlavním měřítkem funkčnosti rodiny je emoční spokojenost manželů a emoční uspokojení dětí.“¹⁷

Podle Možného rodina adekvátní odpovídá popisu naší typické městské rodiny.¹⁸ V rodině adekvátní je na první pohled jasné oddělování mužské a ženské role. Muž je v tomto typu rodiny velice pracovně vytížen. Poskytuje rodině materiální a finanční oporu. Je více ve společnosti mezi lidmi než žena. Žena pečuje o domácnost a děti. Těmito povinnostmi se žena cítí být přetížena. Důsledkem toho mívá depresivní náladu, je unavená, zavalená starostmi a povinnostmi o rodinu. Sexuální styk v tomto typu rodiny je pravidelný, ovšem uspokojivější pro muže. Proti tomu rodina průměrná se vyznačuje pružnějším pojetím co je mužská a co je ženská role. Manželé se dokáží navzájem zastupovat. Některé domácí práce dělají společně. Rodina tráví čas společně. Muž je pracovně vytížen, stejně jako v předchozím typu rodiny. Pracovní povinnosti mu ale nebrání v tom, aby emočně uspokojoval ženu. Oba manželé dávají jasně najevo vzájemnou potěchu z přítomnosti druhého. Žena v tomto typu rodiny udržuje společenské styky. Manželé mají často společné známé. Častost intimních styků je různorodá. Oba manželé mají ze sexuality stejné potěšení. V obou typech rodin je na prvním místě zájem o dítě a jeho prospěch.

Rodina s jedním dítětem

Domácnost mohou tvořit lidé žijící v páru, avšak rodina se z páru zakládá až narozením dítěte. „V tradiční společnosti bylo rodičovství tou nejpřirozenější věcí na světě.“¹⁹ Ovšem od poloviny šedesátých let se v zemích našeho civilizačního objektu porodnost rapidně snižuje. Dnes je rodina s jedním dítětem nejčastějším typem rodiny.

¹⁶ Sobotková, I., Psychologie rodiny. Praha: Portál, 2012, s. 72

¹⁷ Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: SLON, 1997, s. 47, 66

¹⁸ Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: SLON, 1997, s. 151

¹⁹ Možný, I. Sociologie rodiny. Praha: SLON, 1999, s. 17

Rodina s více dětmi

V dnešní době prožívá rodičovství většina lidí, ale počet druhých a dalších dětí je ovlivňován socioekonomickými a psychologickými faktory. Počet dětí úzce souvisí se vzděláním rodičů, především matky. Čím nižšího vzdělání žena je, tím vyšší počet dětí se rozhodla mít. Ženy, které jsou orientovány více na rodinu, neusilují o vysokoškolské vzdělání. Mívají náročnější práci, která nelze snadno skloubit s péčí o děti. V důsledku toho proto často omezují počet svých dětí.

Například ve Švédsku je mnohem snadnější skloubit práci a výchovu dětí, než je tomu v českých zemích. Ženy jsou tak nuceny si vybírat mezi prací a dalším dítětem. Skoro 60% dotázaných žen uvedlo, že by rády měly tolik dětí, kolik zamýšlely, za předpokladu, že by se jimi navrhovaná opatření rodinné politiky realizovala.²⁰

1.2.2 Rodina dysfunkční

V současné době se hovoří o krizi rodiny. Pojem krize rodiny je poprvé popsán na začátku 20. století. Ovšem ke skutečné sociální krizi a proměně rodiny z hlediska struktury a sociální funkce dochází až v druhé polovině 20. století. Tato proměna souvisela se skutečností, že na počátku 60. let se prosazovala generace dětí, které se narodily těsně po druhé světové válce. Válka byla obrovským sociálním otřesem pro celý svět. Výsledkem bylo to, že nová generace byla skeptická k tomu, čemu se říkalo šťastná tradiční rodina. Po skončení války se mělo vše vrátit do starých kolejí, což mělo znamenat zvýšení stability tradiční rodiny a upevnění moderní rodiny.²¹ Tradiční rodina je taková, která je založena na autoritativní moci otce. Obvykle je vícegenerační. Role v rodině jsou hierarchicky uspořádány a vzájemně se doplňují.

Krize v rodině se projevuje úpadkem rodinného fungování. Může být dočasného nebo trvalého charakteru. Záleží na typu, délce a intenzitě krize. „*Plaňava rozlišuje při rodinných*

²⁰ Hamplová, D., Rychtaříková, J., Pikálková, S. České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003, s. 101

²¹ Petrušek, M. Základy sociologie. Praha: Akademie veřejné správy o. p. s., 2009, s. 94

vývojových krizích kontinuum, na jehož jednom pólu je dysfunkce parciální a na druhém pólu dysfunkce totální.“²²

Dysfunkční rodiny popisoval Salvador Minuchin, představitel strukturální rodinné terapie. Podle něj jsou dysfunkční rodiny takové, které jsou odlišné ve dvou dimenzích. Jsou to rodiny propojené, zamotané, neuspořádané a rodiny odcizené, oddělené. Spjoval typ rodinné struktury s typem problému. V současné době dysfunkční rodinu chápeme jako rodinu, ve které jeden nebo více jejích členů vykazují nezdravé chování. Individuální potřeby členů jsou ignorovány. Popírají nebo vůbec se neřeší vzniklé problémy, komunikace je nejasná nebo úplně chybí. Chybí zde pravidla a hranice mezi členy rodiny. Dysfunkční rodina se dále projevuje chybějící intimitou, zanedbáváním nebo týráním dítěte. Dítě v této rodině je bez kladného a trvalého emočního vztahu, což ztěžuje a narušuje jeho vývoj a formování jeho osobnosti.

Rodina rozvádějící se

Konflikty a spory provázejí lidskou společnost a mezilidské vztahy a jsou její součástí. K nejvíce náročným sporům, jak citově, tak emočně, patří rozvodové. Poměr uzavřených sňatků k poměru rozvodů se v České republice stále zvyšuje. Ročně se rozvádí přibližně dvacet tisíc manželství s nezletilými dětmi. S rozvodem se tak setká ročně přibližně třicet tisíc dětí. Pro dítě je kterýkoliv spor emočně a citově náročný, zejména ten rodinný, rozvodový. Takové dítě je deprivováno. Poruchy chování dětí se projevují mnohem častěji tam, kde nalézáme poruchy v rodinném prostředí. Obdobím první manželské krize bývá období narození prvního nebo druhého dítěte. Ženy jako matky jsou soužitím v rodině více stresovány než muži. Jsou také emotivnější než muži, proto častěji než muži reagují na neshody návrhem na rozvod. Rozvodové statistiky v období narození dětí zaznamenávají největší rozvoj.²³ V mnohých případech nelze udržet manželství jako svazek, který by plnil své funkce a uspokojoval potřeby obou partnerů a rodiny. Manželé se rozhodnou k rozvodu nebo je rozvod žádoucí, protože manželství neplní ani jednu z funkcí. Rozvod je „úraz“ nejen pro dospělé, ale i pro děti. Je pro rodinu zátěží na léta. „Podle šetření pracovníků bývalého Výzkumného ústavu psychiatrického z Prahy se ještě šest let po rozvodu třetina žen

²² Špaténková, N. KRIZE Psychologický a sociologický fenomén. Praha: Grada Publishing, 2004, s. 81

²³ Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: SLON, 1997, s. 70

a pětina mužů s rozvodem psychicky nevyrovnala.“²⁴ Děti se rozvodem dostávají do emočně vypjaté situace, kterou špatně zvládají. Dítě se s rozvodem rodičů vyrovnává přibližně rok až dva. Tato vštípená zkušenost mnohdy vede k opakování stejného modelu.

*„Popouzení dítěte proti druhému rodiči může vést i k velkým potížím s identifikací s takto zhanobeným rodičem stejného pohlaví.“*²⁵ Může se negativně měnit postoj dětí k rodiči, s nímž žijí. R. Gardner definoval tzv. syndrom zavržení rodiče. Sestává z rodiče, který je programující a zavrženým rodičem. K technikám programování či popouzení dítěte je vhodným nástrojem konflikt mezi bývalými manžely. Konflikt je bojem o ovlivňování psychiky dítěte. Dítě je otevřeně či skrytě programováno proti druhému rodiči. Mnohdy je přístup druhého rodiče k dítěti omezen. Programující rodič brání návštěvám zavrhovaného rodiče. Děti často před stanoveným stykem „onemocní“. V případech kdy je třeba pohlídat dítě, programující rodič volí raději cizí osoby než druhého rodiče. Například lživě přepisuje rodinou historii. Negativní vlastnosti zavrhovaného rodiče zveličuje, kladné vlastnosti opomíjí. Popouzí dítě, aby druhého z rodičů finančně zneužívalo. Zavrhovaní rodiče kupříkladu kupují dítěti mobily, programující rodiče je zabavují, aby znemožnili kontakt s dítětem. Telefonáty, návštěvy a veškeré projevy lásky zavrhovaného rodiče jsou druhým z rodičů označovány jako obtěžování. Programující rodič informuje svoje okolí nepravdivými zavádějícími informacemi nebo informacemi vytrženými z kontextu. Nepravdu opakuje dítěti tak dlouho, dokud si ji nevryje do paměti. Zavrhovaný rodič zintenzivňuje své snahy o různé dárky, častější telefonáty, apod. Pokud zavržený rodič tuto snahu vzdá, programující rodič dítě poučí, že zájem o něj nebyl skutečný. Programující rodič odmítá druhému rodiči sdělit školní výsledky dítěte. Škole zakazuje podávat informace o dítěti, zvat jej na třídní schůzky a různé školní akce. Před školními akcemi kde jsou zváni oba rodiče, dítěti oznamuje, že pokud půjde druhý rodič, on zůstane doma. Dítě si má vybrat a pochopit, že zavrhovaný rodič je nepřátelská osoba, která zapříčiňuje něco špatného.

²⁴ Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: SLON, 1997, s. 132

²⁵ Bakalář, E. a kol. Rozvodová tematika a moderní psychologie. Praha: Karolinum, 2006, s. 23

1.3 Rodina rozvedená

Rozvedená rodina není z logiky pojmu rodinou manželskou, avšak rozvodem rodina nekončí. Zánik manželství byl chápán jako konec rodiny, aspoň té nukleární. Rozvedená rodina je konečnou fází rodiny manželské. Ovšem není nutné se na rozvod dívat jako na jev nenormální či tragický. Ukázalo se, že děti žijící s jedním rodičem se lépe přizpůsobují, pokud je rodič stejného pohlaví.

„V ČR je každoročně vystaveno rozvodu svých rodičů přibližně 30 tisíc nezletilých dětí a asi 90% dětí je svěřováno do výchovy matkám.“²⁶ O zbylé procento dětí pečují otcové nebo jiní příbuzní. Česká justice v tomto ohledu nedává otcům stejnou příležitost, což je v posledních letech předmětem kritiky zastánců otcovských práv. Toto nepsané pravidlo se vyvinulo v druhé polovině 19. století, převážně v západních zemích. R.A. Warshak označuje tuto tradici tzv. kultem mateřství. Je založen na dvou předpokladech. Prvním předpokladem je fakt, že žena je od přírody lepším rodičem než otec. Druhý předpoklad staví na tom, že matka je pro dítě důležitější než otec. Ani jeden z těchto předpokladů nelze vědecky potvrdit. Psychologickými výzkumy bylo prokázáno, že přítomnost otce v rodině má na dítě pozitivní vliv. Zlepšuje školní výsledky dětí. U synů v dospívání brání kriminálnímu chování. „Ani ve schopnosti dospělých mužů a žen pečovat o malé děti nebyly výzkumem zjištěny významné rozdíly.“²⁷

Všichni účastníci rozvodu něco ztrácí. Dospělí partnera, děti přichází o rodičovský vzor a většinou o stálou přítomnost otce. Ve 20. století přinesli psychologové řadu empirických potvrzení hypotézy, že nepřítomnost jednoho pečujícího rodiče v prvních třech letech života poznamená každé dítě, utvoří se tzv. deprivace syndrom. Proto by se měla porozvodová pomoc vždy zabývat dětmi. Psychické reakce dětí na rozvod bývají často skryté, ovšem ne méně závažné jako u dospělých.

V dnešní době je častým nešvarem výměna rolí mezi rodiči a dětmi. Je to zapříčiněno vlivem těžké životní situace vyplývající z nemoci, rozvodu rodičů nebo problémů v manžel-

²⁶ Bakalář, E., Švarc, J. a kol. Rozvodová tematika a moderní psychologie. Praha: Karolinum, 2006, s. 41

²⁷ Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: SLON, 1997, s. 134

ství. Rodič se chová jako dítě, nechá se litovat, vyžaduje péči. Dítě je nuceno se chovat jako rodič, přichází tím o dětství.

Montalvo vypracoval typologii uspořádání rodin po rozvodu. První typ je označován jako „*systém s jedním kompasem*“. Kompasem je dítě. Je to obvykle matka, která užívá dítě jako kompas, který ji má orientovat se v porozvodové situaci. Zachází s dítětem jako s mnohem starším než ve skutečnosti je. Dítě se tak stává oporou. Většinou i překážkou pro navazování nových matčinych vztahů. Navazování nových vztahů matkou dítě vnímá jako podvod na otci. Matka nemá jednoduché seznamování s novými muži a dítě je zatíženo jakousi ochranou matky. Druhým typem je „*bezmocný rodič*“, kterým je matka. Její projevy bezmoci a zoufalství mají přivolat zpátky muže, který odešel z rodiny. Dítě do tohoto scénáře přispívá tím, že je neukázněné a špatně zvládnutelné. Otec obvykle přichází a zasahuje. Jeho snahy jsou sporadické a málo účinné. Tím je zajištěno, že jeho pomoci bude zapotřebí častěji. Dítě se dostává do koalice s otcem, případně s některým z prarodičů. Matka se bezvysledně snaží situaci zvládat sama, po čase musí ale rezignovat. Nevědomky může posilovat u dítěte právě to chování, které nezvládá. Např. záchvaty vzteku, spaní dítěte s matkou v jedné posteli, vyžadování zájmu a přítomnosti. Dítě se musí chovat tak, aby toto chování nějak vysvětlilo, mělo k němu důvod. Mnozí autoři tento stav označují jako rozvod napůl. Matka si udržuje iluzi vztahu k bývalému manželovi. Třetím typem je „*nerovný závod*“, kdy je dítě v péči otce. Dítě je v napjaté situaci a nezbývá mu nic jiného než se chovat vzorně, aby nenarušovalo vztahy mezi bývalými manželi. Důsledkem toho se u mnoha dětí projeví psychosomatické nemoci, které jsou důsledkem neventilovatelného napětí. Posledním typem je „*soutěž v bezmocnosti*“. Oba rodiče zanedbávají svoje povinnosti. Problémy rodiny musí řešit veřejné instituce. Mýlný dojem může vytvořit jeden z rodičů, který chce situaci zvládnout. V tomto druhu porozvodové situace jsou děti ohroženy nejvíce. Je zde vysoké procento pravděpodobnosti vzniku psychických poruch, delikventního chování a navázání se na asociální skupiny.

2 SOCIALIZACE, VÝVOJ A VÝCHOVA DÍTĚTE V RODINĚ

Socializace je proces, který probíhá mezi jedincem a společností. Propojuje každého jednotlivce se společností. „*Základem úspěšné socializace každého jedince je jeho začleňování do společnosti prostřednictvím utváření a udržování interpersonálních vztahů.*“²⁸ Dítě se nejprve setkává s primární socializací v rodinném prostředí. Socializační proces nejlépe probíhá v dobře fungující rodině. Dítě si primární socializací vytváří vlastní „já“. V rodině se učí orientovat v základních situacích. Učí se předvídat reakce na své jednání a přizpůsobovat tomu svoje. Funkční rodina je pro dítě jednou za základních podmínek úspěšného a zdravého vývoje a nejuniverzálnější činitel socializace. Vývoj dítěte je založen na sociální interakci členů rodiny. Při studiu začleňování jedince do společnosti bývá v úvahu pojímán fakt, jaké vlivy na dítě působí, jakou úlohu hraje prostředí, v němž se pohybuje, jací sociální jedinci ho obklopují a působí na něj. Už Antifonés sdílel názor, že prostředí, které člověka obklopuje, kde se zdržuje většinu dne, určuje jeho charakter.

Výchova znamená socializaci, má důležitý význam pro rozvoj osobnosti dítěte. V různých typech rodin rodiče uplatňují různé výchovné postoje. Na základě uplatňovaného výchovného stylu můžeme u dítěte odhadnout některé jeho vlastnosti osobnosti. Ukázalo se, že příliš striktní výchovné požadavky a přísná výchova mohou u dětí vést ke vzpouře nebo neuróze. Příliš volná výchova může vést k nezralosti jedince. Výchova může být uplatňována buď pozitivně, anebo negativně. Nejideálnější výchovným působením je kladení jasných a rozumných pravidel, které jsou požadovány s láskou a důsledností. Správná výchova kladně ovlivňuje rozvoj jedince, vede k osamostatnění a sebevýchově. Pozitivní vliv na vývoj a výchovu jedince má zdravá a fungující rodina, kde je volný čas trávený společně.²⁹ Vývoj může být vzestupný, ale i sestupný. Neuspokojování potřeb dítěte může vést k vývojovým problémům.

²⁸ Stašová, L., Serbousková, H. Mezilidské vztahy v rodině v percepci dětí mladšího školního věku. Sociální studia. Děti [online]. 2012, roč. 9, č. 2 [cit. 20. ledna 2014]. s. 65

²⁹ Čačka, O. Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace. Brno: DOPLNĚK, 2000, s. 353

2.1 Činitelé ovlivňující vývoj osobnosti dítěte

Od dvacátých let 20. století se psychologie zaměřuje na vývoj dítěte. Vývoj je pojímán jako proces, při kterém se jedinec mění v průběhu času. Probíhají spory, diskuze na téma vliv prostředí versus vliv dědičnosti, příroda versus výchova. Většina psychologů již od počátku 20. století uznává působení jak dědičnosti, tak i prostředí při formování a utváření osobnosti. Každý z nás je ve svém vývoji ovlivňován nejen biologicky, a to především dědičností, ale i sociálně, a to prostřednictvím výchovy v určitém prostředí. Proto osobnost jedince musíme sledovat vždy v průsečíku působení vnitřních a vnějších podmínek.

Člověk si na svět přináší kombinaci vlastností svých rodičů. Ovlivňuje ho dědičnost, zděděné vlohy, temperament, ale také i určité vrozené dispozice. Psychické vlastnosti se nedědí, dědí se jen dispozice k těmto vlastnostem. Ty se pak buď v interakci s prostředím rozvinou nebo nerozvinou.³⁰

Prostředí je chápáno jako soubor vnějších činitelů. Mezi vnější činitelé, kteří působí na rozvoj osobnosti patří především rodina, škola a vrstevníci. Prostředí obklopuje člověka, umožňuje jeho rozvoj. Může vývoj jedince podporovat, zpomalovat, pozměňovat nebo brzdit či nějak jinak narušovat. Bez vhodného prostředí by dědičnost nenaplnila své poslání. „*Rodina jako jeden z klíčových socializačních činitelů je významným prostředím, ovlivňujícím vývoj všech jedinců, kteří jsou jejími členy.*“³¹ Poskytuje dítěti podněty pro jeho vývoj. Důraz na rodinu jako na kontext vývoje osobnosti se začal prosazovat až v sedmdesátých letech. Nejen výchova má vliv na vývoj dítěte. Je zde i řada dalších činitelů, převážně ve společenském prostředí. Jedince ovlivňuje sociální prostředí a on zase působí na ně. Je to tedy interakce dědičnosti a prostředí, která rozhoduje o formování jedince.

2.1.1 Vliv dědičnosti

Vývoj dítěte je ovlivňován rodinným prostředím, ale také vrozenými povahovými rysy. Mnozí rodiče i odborníci předpokládají, že nesou plně vinu za každý výchovný problém,

³⁰ Nakonečný, M., *Základy psychologie*. Praha: Academia, 1998, s. 125

³¹ Šulová, L. *Raný psychický vývoj dítěte*. Praha: Karolinum, 2010, s. 21

který se u dítěte objeví. „*Výzkum Chessové a Thomase však dokazuje, že některé děti jsou náchylnější k těžkostem než jiné.*“³²

O osobnosti člověka se rozhoduje mnohem dříve, než jsme si mysleli. Už před narozením člověka, tedy v prenatálním období se vytváří základy osobnosti daného jedince. Prenatální vývoj od početí do porodu trvá 266 dní. Každý z těchto dní je důležitý pro vývoj dítěte. Všechny vrozené vlastnosti nejsou podmíněné dědičností. Některé jsou získány těsně před narozením nebo v prvních týdnech vývoje plodu. Všeobecně je známo, že chování a jednání budoucí matky má vliv na vývoj plodu. Poskytuje budoucímu zárodku vše potřebné, ale i škodlivé. Životospráva matky má největší podíl na zdravém vývoji dítěte. Např. pokud požívá alkohol, kouří, apod. Méně je známo, že i psychické vyladění matky má vliv na vývoj dítěte. „*Jde o následky drobných mozkových poškození či odchylky v dynamice vývoje a zrání mozkových buněk, které se projevují v chování dítěte celou řadou nápadností.*“³³ Dítě má před svým narozením dostatečně rozvinuté vědomí, emoce i paměť. Vyvíjející se plod v matčině těle je v kontaktu nejen s jejími tělesnými pochody, ale i s její psychikou. Pokud je matka v úzkosti či stresu, promítne se to do psychiky nenarozeného dítěte. Krátkodobé otřesy v psychice nemají negativní následky na vývoj dítěte. V případě kdy matka prožívá dlouhotrvající intenzivní stres, pak se následky projeví na emocionalitě dítěte a na jeho celkovém psychickém vývoji.

Tělesné charakteristiky a temperament určují geny rodičů.³⁴ Hypokrates vytvořil typologii temperamentu. Cholerik je vznětlivý, aktivní, panovačný, trvá na svém. Není vhodné se s ním přít a odporovat mu, když je rozčilen. Vyzařuje z něj energie. Rád rozkazuje a vnučuje své názory, musí mít vždy pravdu. Rychle se rozčílí, nadává a dělá ukvapená rozhodnutí. Často se díky své povaze dostává do konfliktu. V kolektivu bývá uznáván, ale ne příliš oblíben. Flegmatik je rozvážný, pomalý, klidný, pohodlný, realistický. Z ničeho si nic nedělá, dokáže vše házet přes rameno. Nemá přílišné nároky. Melancholik je vážný, často přemýšlivý, komplikovaný, uzavřený. Má pochybnosti, je pesimistický a úzkostlivý. Ve společnosti se málo projevuje, chybí mu odvaha k činu. Je schopen trvalých hlubokých citů, ovšem je s ním zapotřebí jednat šetrně a taktně. Sangvinik je veselý, společenský,

³² Campbell, R. Potřebuji tvou lásku. Praha: Návrat, 1992, s. 13

³³ Matějček, Z. Po dobrém, nebo po zlém?. Praha: Portál, 1994, s. 48- 49

³⁴ Allen K. E., Marotz, L. R. Přehled vývoje dítěte od prenatálního období do 8 let. Praha: Portál, 2008, s. 37

aktivní. Je optimistický s dobrou náladou. Věci často nebere příliš vážně, je méně odpovědný. Často a rád se seznamuje, bývá dobrým společníkem. Zajímá se o hodně věcí najednou.³⁵

2.1.2 Vliv prostředí

Každé dítě přichází na svět s jinými dědičnými dispozicemi, každé se setkává ve svém prostředí s jinými zkušenostmi. Některé zkušenosti mohou vývoj dítěte částečně akceleroval nebo brzdit. Nejdůležitější jsou podněty z okolí, ve kterém dítě tráví nejvíce času. Tím je především primární rodina a škola. Dítě je nuceno se adaptovat v každém prostředí. Nalézt kompromis mezi požadavky okolí a vlastními přáními.

Rodinné prostředí

Neexistuje žádný typ společnosti, který by se neopíral o rodinu jako o svůj základní stavební kámen. Rodina je prvním modelem společnosti, se kterým se dítě setkává, je to významné sociální a edukační prostředí pro jeho vývoj a rozvoj. Primárním účelem rodiny je vytvářet určitý prostor stíněný proti světu veřejnému. Chrání své členy před určitým chaosem. Vývoj dítěte či jeho pokrok tím ale nebrzdí. Základ osobnosti dítěte se tvoří už v předškolním věku. Vlastnosti, které deformují nebo brzdí vývoj jedince nejsou všechny vrozené. Rodina předurčuje osobní vývoj dítěte, jeho vztahy k jiným lidem, předává sociální dovednosti, hodnotové vzory a vzorce chování, bez kterých se ve společnosti neobejde. Uspadňuje sociální interakci a navazování pozitivních sociálních vztahů. Rodinné prostředí je prostředím, kde si její členové k sobě nutně musejí vytvářet vztahy a komunikovat spolu.

„Rodinné prostředí je prvním a nejdůležitějším citovým utvářitelem dítěte.“³⁶ Dítě má cítit, že je rodiči milováno, avšak pouhá láska rodičů nestačí ke zdravému duševnímu vývoji dítěte. Důležitá je pevná citová vazba mezi rodiči a dětmi. Je to nutná podmínka zdravého psychického vývoje člověka. Stále aktuální a rozsáhlé jsou studie zkoumání vlivu rodiny na vývoj dítěte. Všeobecně je uznáváno, že rodina má vliv na sociální a citový vývoj dítěte.

³⁵ Kratochvíl, S. Manželská terapie. Praha: Avicenum/ Zdravotnické nakladatelství, 1985, s. 96-97

³⁶ Bláha, A., Sociologie dětství. Brno: Komenium, 1948, s. 135

Déle trvající nespokojenost rodičů by u dítěte mohla vést k nejistotě a pocitům ohrožení. Toto vyladění by se dále mohlo přenést ke vztahu s dalším okolím a mohlo by přetrvávat i do dalšího života.³⁷ Lze konstatovat, že rodiče působí na rozvoj osobnosti svých dětí. Uplatňují vlastní postoje a chování. „*Ke zdravému vývoji osobnosti dítě nezbytně potřebuje vzor, výchovu má určovat psychicky zdravější rodič.*“³⁸ Děti se vžívají do rodičovských rolí. Učí se podle rodičovského vzoru a berou si příklad z chování svých rodičů. „*K formování vlastního charakteru má mít dítě dobrý vzor.*“³⁹ Dítě se učí od rodičů používat i kontakt očima. Pokud se díváme dítěti do očí láskyplným pozitivním pohledem, bude to dělat také. Pokud pohledem do očí vyjadřujeme nepříjemné pocity, bude to dělat i naše dítě.

„*V sedmdesátých letech zjistili D.Krech, M.Rosenzweig, E.Bennet aj. autoři při pokusech na zvířatech, že zvířata umístěná do prostředí poskytujícího bohatší podněty a možné aktivity vykazovala po čase určité morfologické změny v mozkové kůře zkvalitňující a aktivizující její funkci, oproti zvířatům kontrolní skupiny.*“⁴⁰ Lze předpokládat, že rozvoj duševní stránky jedince lze odvozovat z bohatosti a citlivosti raného prostředí. Sociálně a citově lépe jsou připraveny děti z rodin, kde je soulad jak mezi rodiči, tak mezi sourozenci. Děti vychovávané v méně kultivovaném prostředí jsou opatrné, nedostatečně zvědavé až pasivní. Děti, které vyrůstají v prostředí sociálně citlivém a stimulujícím jsou aktivnější. Mohou v sobě rozvinout rozdílné způsobilosti, jako jsou poznávací dychtivost, prožívání, imaginaci a jiné.

Rodičovský vzor a psychická deprivace

Dítě napodobuje rodiče stejného pohlaví, tedy chová se podle rodičovského vzoru. Dcera napodobuje matku, syn otce. „*Proces identifikace s rodičem však probíhá jednoduše jen tam, kde se dítě s rodičovským vzorem ztotožnit mohlo a chtělo.*“⁴¹ Děti pro svůj harmonický duševní vývoj potřebují oba rodiče. V každém vývojovém období dítěte přináší každý z rodičů důležitou roli. Pro raný vývoj dítěte hraje důležitější roli matka. K dítěti má celoživotně pevnější a hlubší vztah. Je to dáno faktem porodu, kojení a následné dlouho-

³⁷ Čačka, O. Psychologie dítěte. Brno: SURSUM, 1996, s. 80

³⁸ Bakalář, E. a kol. Rozvodová tematika a moderní psychologie. Praha: Karolinum, 2006, s. 17

³⁹ Bakalář, E. a kol. Rozvodová tematika a moderní psychologie. Praha: Karolinum, 2006, s. 19

⁴⁰ Čačka, O. Psychologie dítěte. Brno: SURSUM, 1996, s. 39

⁴¹ Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: SLON, 1997, s. 62

dobé péče.⁴² Hovoří se svým dítětem více než otec a přizpůsobuje mluvu věku a schopnostem dítěte více než otec. Ovšem je-li otec nucen být tzv. prvopečovatelem, přejímá tuto roli zcela lehce. Kontakt s rodičem opačného pohlaví je důležitý zvláště pro formování sexuální role. Nepřítomnost rodičovského vzoru se označuje jako deprivace. Pro dítě znamená vážnou újmu. Žádoucí není ani rodič, který je vnímán negativně, nezastává svoji roli. V případě kde je otec alkoholik, hovoříme o subdeprivaci. Na děti z neúplných rodin působí nevyváženost výchovných faktorů. Ta je projevem excentričnosti v projevech a pozic v rámci sociálních skupin. Dítě se snadno ztotožní s laskavým rodičem, než s rodičem odmítavým. K velkým potížím může vést identifikace s rodičem stejného pohlaví, který je druhým rodičem proti dítěti popouzen. „*Výzkumy ukázaly, že děti žijící s jedním rodičem se v průměru přizpůsobují lépe, je-li rodič stejného pohlaví.*“⁴³

Postupem času dítě, zvláště chlapec, se více přiklání k otci. Uvědomuje si, co otec poskytuje snáze a ochotněji než matka, například opravovat hračky a uspokojovat specifické zájmy. „*Chlapci tím navíc získávají mužské postoje k výběru cílů, řešení nesnází a v neposlední řadě i vůči ženám.*“⁴⁴ U dítěte školního věku je důležité zda se mu podaří přenést část důvěry k matce na otce. Je to důležité pro jeho duševní vyrovnanost. Chybou rodičů bývá nezáměr, nedostatek času, přílišná tvrdost trestů, autoritativnost a neúnosné požadavky na dítě. Na duševní vývoj má vliv nepřítomnost otce v rodině. Děti vyrůstající bez otce často trpí nedostatkem autority, pořádku a kázně. V pozdějším věku nedostatkem stability v sociálním chování a jistoty. Chlapci, kteří vyrůstají bez mužského vzoru jsou často neukázněni, vzdorovití, nedůvěřují ženám.

Pro dítě a jeho vývoj je velice důležitá autorita otce v rodině. Otec je identifikačním vzorem pro syny a modelem chování mužů pro dcery. Pro obě děti je modelem sociálního a emočního chování. „*Otec vede do společnosti a matka vede k lidem. Každý z rodičů má tedy nezastupitelnou roli v optimalizaci adaptace na různých sociálních rovinách.*“⁴⁵ Pro dítě je kontakt s otcem náročnější. Jeho slovník obsahuje pro dítě mnoho vzácných slov. Dítě musí vynaložit větší úsilí, čímž je připraveno i na mimorodinné prostředí. „*Je činite-*

⁴² Bakalář, E. a kol. Rozvodová tematika a moderní psychologie. Praha: Karolinum, 2006, s. 60

⁴³ Bakalář, E. a kol. Rozvodová tematika a moderní psychologie. Praha: Karolinum, 2006, s. 23

⁴⁴ Čačka, O., Psychologie dítěte. Brno: SURSUM, 1996, s. 82

⁴⁵ Čačka, O., Psychologie dítěte. Brno: SURSUM, 1996, s. 81

lem roztržky, odděluje dítě od matky či s ním o ni soupeří, ale zároveň mu otevírá cestu do světa. Je sociálním iniciátorem.“⁴⁶ Otec často dítě při hře pošťuchuje, nutí je přizpůsobovat se novým situacím, stimuluje schopnosti, které dítě potřebuje pro budoucí vyrovnání se s požadavky ve skupině vrstevníků. Otcovská role spočívá v povzbuzování dítěte vlastním úsilím i za cenu předchozího neúspěchu. Nebude-li chlapec v rodině vystaven vlivu otce nebo jiného muže, pravděpodobně se nebude orientovat v tom, co je správné mužské chování.⁴⁷ Nepřítomnost otce v rodině nepříznivě působí na vývoj dítěte. Vyvolává pocity neklidu, křivdy, méněcennosti a má vliv na schopnost navazování kontaktů ve skupině vrstevníků.

Matka má větší a rozhodující roli na celkový harmonický vývoj dítěte. V období kojeneckém a batolecím, kdy dítě zažívá nejprudší duševní vývoj a nemá dostatek citových ani smyslových podnětů, hrozí nebezpečí psychické deprivace. Nemá jednoznačně fatální a nezvratné důsledky pro další vývoj, jak se tvrdilo. Takovéto dítě strádá, jeho vývojové zvláštnosti jsou způsobeny nedostatkem podnětů z prostředí.⁴⁸ V tomto období má zásadní vliv úzký kontakt matky a dítěte. Má neopomenutelný vliv na další utváření osobnosti. V zájmu dítěte musí být toto pouto později uvolněno. Pokud je mezi dítětem a matkou intimní vztah, jsou minimalizovány úzkosti a pocity viny. Nabudou-li intenzity a většího rozsahu, ohrožují dušení zdraví a vývoj dítěte.⁴⁹ Lidskou bytostí není možno se stát bez matky a bez ostatních lidí, kteří pomáhají v osvojování lidského způsobu chování. Je nám známo několik případů, kdy se děti ocitly bez pomoci v divočině a nezahynuly jen díky mateřskému pudu kolem žijících zvířat. Lidmi se ale nestaly, ani po vrácení do společnosti. „Člověk jako zástupce druhu je ztracen, je-li zbaven kulturního dědictví, neosvojí-li si včas nepřirodní, lidmi vytvořené, kulturní způsoby lidského chování.“⁵⁰ Pokud dívka v dětství nemá matku, pravděpodobně se nestane společensky kompetentní ženou.

⁴⁶ Šulová, L. Raný psychický vývoj dítěte. Praha: Karolinum, 2010, s. 138

⁴⁷ Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: SLON, 1997, s. 9

⁴⁸ Matějček, Z. Po dobrém, nebo po zlém?. Praha: Portál, 1994, s. 48- 49

⁴⁹ Kolaříková, O., Konečný, R., Švancara, J. a kol. Problémy psychického vývoje a osobnosti. Praha: Academia, 1978, s. 64

⁵⁰ Kučerová, S., Člověk, hodnoty, výchova. Prešov: ManaCon, 1996, s. 7

2.2 Vliv rodinného prostředí na výchovu

Rodinné prostředí citově sjednocuje dítě, jak po stránce vnitřní, tak i navenek. Dítě v rodině dospívá k sebecitu. Bez rodiny je pouhou směsicí emocí a pudů. Účelem výchovy je učinit jedince způsobilým, aby nejprve vytvořil vlastní štěstí a potom štěstí jiných.

Výchova se zakládá na pozitivním vztahu mezi dítětem a rodičem. Na podpoře zdravého vnímání sebe samého. Dále je založena na prevenci nevhodného chování u dítěte a na řešení problémových situací. Pozitivní výchova je založená na vzájemném respektu. Pozitivní rodičovství je ideálním přístupem pro výchovu dětí v rodině.

Do života dítěte nejvíce zasahuje jeho matka. Je pro dítě důležitá, zvláště v prvních letech života, kdy k ní inklinuje více než k otci. Pro dítě je důležitá i v pěti, ale i v deseti letech. Matka může zastoupit otce a naopak s rozdílem, že pro muže bude tvrdost bližší, méně proti mysli, než pro ženu.⁵¹

Matka a otec přináší do výchovy dva odlišné vklady. Dítě, které se identifikuje s oběma rodiči, získá jistotu ve styku s vnějším světem. Dítě pozoruje a napodobuje chování a jednání rodičů, zejména pak pokud se s nimi identifikuje. Mluvíme tak o socializační funkci rodiny. Způsob výchovy v rodině je součástí životního stylu rodiny a mnoha dalších faktorů- výchovných tradic, zkušeností, který si každý přináší ze své původní rodiny. Rodinné prostředí by mělo také rozvíjet citovou sféru života dítěte. Pevná citová vazba mezi rodičem a dítětem byla v 60. letech psychologie prohlášena za nutnou podmínku zdravého psychického vývoje dítěte.

V období svého vývinu dítě tráví v rodině nejvíce času, z tohoto vyplývá váha a význam výchovy. „*Pevný rodinný kolektiv, jeho vnitřní život, cíle, které sleduje, je výchovnou silou, kterou není možno ničím jiným nahradit.*“⁵² Způsob výchovy v rodině působí na vývoj a formování osobnosti jedince. Vyvolává v osobnosti změny, které podporují nebo ztě-

⁵¹ Biddulph, S. Proč jsou šťastné děti šťastné. Praha: Portál, 1997, s. 95

⁵² Manniová, J. Rodičovská autorita a štýly výchovy: činitele ovplyvňující výchovu v rodině. Pedagogická orientace [online]. 2007, roč. 17 č. 1 [cit. 8. února 2014]. s. 35

žují rozvíjení schopnosti jedince. Výchova působí na celou osobnost a ta jako celek odpovídá zpětnou vazbou na výchovné působení obou rodičů. Výchova silně působí na formování charakteru, zvláště vytrvalosti, sebeovládání, svědomitosti. „*Ale už dříve přišli psychologové na to, že způsob, jakým se chováme k dítěti a jak je tedy vychováváme je dalekosáhle ovlivněn našimi tzv. rodičovskými postoji, které se vytvářejí dávno dříve, než k nějakému těhotenství vůbec dojde.*“⁵³ Postoje k rodičovství mají dlouhý vývoj. Začátek je ve vlastní rodině. Nejvíce nás ovlivňují vzory, jak jsme byli my sami vychováni.⁵⁴

Výchovou v rodině a celkovou její problematikou se zabýval Čáp (1996). Se svými spolupracovníky použil metodu dvou protikladných faktorů ve dvou dimenzích. Dimenze spočívají v tom do jaké míry si je dítě jisto láskou svých rodičů a v jaké míře je dítěti láska předávána. Toto je nejdůležitější princip správné výchovy. „*Kubička (1966) a mnoho jiných autorů se domnívá, že nejvíce problémů s dětmi vzniká právě v důsledku toho, že dítě si není jisto láskou svých rodičů.*“⁵⁵ Kladná dimenze se projevuje v přiměřeném projevu lásky rodiči dítěti. Ovšem děti s přílišným kladným emočním vztahem mohou zůstat příliš závislé na přívětivém a laskavém přístupu rodičů. Podlamuje se jeho sebedůvěra. Dimenze záporná se projevuje v odmítání dítěte a citovém odstupu. Tímto se u dítěte posilňuje jeho labilita, nedostatek vytrvalosti a nesvědomitost. Děti jsou často vzdorovité, neukázněné, nejisté až úzkostlivé.

Chyby a problémy k výchově patří. Často jednáme spontánně, živelně, podle svého temperamentu, víc než podle pedagogického rozumu. Existují i chyby, jejichž následky jsou trvalé. Například tělesné týrání, nedostatečná citová blízkost, duševní týrání odepíráním lásky či nevhodně projevená láska.⁵⁶ Nevhodně projevená láska brání dítěti v jeho citovém vývoji. Máme čtyři typy nevhodně projevené lásky. Patří mezi ně přivlastňování, záměna rolí, svádění a seberealizace prostřednictvím dítěte. Přivlastněním rozumíme snahu rodičů udržovat dítě v závislosti na nich. Záměnu rolí lze definovat jako „*nepřirozenou změnu závislosti ve vztahu mezi rodiči a dětmi, kdy rodiče žádají od svých nezletilých dětí péči a*

⁵³ Matějček, Z. Co, kdy a jak ve výchově dětí. Praha: Portál, 2007, s. 10

⁵⁴ Čapek, J., Čapková, M. Pozitivní výchova sourozenců v rodině. Praha: Portál, 2010, s. 8

⁵⁵ Kolaříková, O., Konečný, R., Švancara, J. a kol. Problémy psychického vývoje a osobnosti. Praha: Academia, 1978, s. 30

⁵⁶ Rogge, J. Děti potřebují hranice. Praha: Portál, 1996, s. 9

ochranu.“⁵⁷ Nejčastější formou nevhodně projevené lásky je seberealizace. Rodič prostřednictvím dítěte žije svůj život, plní si své sny skrz dítě. Nejobtížněji definovatelným pojmem nevhodně projevené lásky je svádění. Toto slovo má velice široký význam. Od snahy získat sexuální zkušenost až po zneuctění. Svádění je vědomé či nevědomé zneuctění dítěte k sexuálním prožitkům.

Výchova znamená i konflikt. Tendence vyhýbat se konfliktům a porážkám vede k ochlazení rodinných vztahů. Kde jsou konflikty a třenice, tam je určitá vřelost, kde není, tam je chlad. Výchova nefunguje na principu jako jeden proti druhému. Je to společná cesta, společná činnost a společné úsilí.

Každé dítě je jiné. Má jinou dráždivost nervového systému, jinou potřebu spánku, jídla, tělesné aktivity atd. Na těchto základech staví další výchova, rozvíjí, utlumuje, povzbuzuje a kultivuje. Je vychováváno již během těhotenství. Od kojeneckého věku, přes školní věk, kdy se rozhoduje, zda a jak se bude umět vyrovnat s nároky, které na něj klade škola. Až po pozdější dobu, jak se bude umět postavit k práci, uplatnit ve společenském životě. Jak se bude umět zamilovat, jaký bude manžel a rodič.⁵⁸ Děti, které zůstaly závislé na vedení rodičů a kterým nebylo umožněno a dovoleno aby vospěly a osamostatnily se, na to doplácí po celý svůj život. Zůstávají dětinští a infantilní ve svých vztazích, postojích a zájmech. Dopad výchovy je určován jak strachem dítěte z trestu, tak snahou dítěte udržet si lásku rodičů. Pozitivní atmosféra rodiny přináší dítěti pocit pohody, bezpečí a štěstí. „*Dítě ovlivňuje i nejvíce usnadňuje výchovné ovlivňování i snahu dítěte o nápodobě rodičů.*“⁵⁹

2.3 Výchovné styly

Vývoj výchovných přístupů procházel z hlediska času různými proměnami. Od konce 19. století došlo k několika výrazným změnám, které se formulovaly ve třech obdobích. Prvním obdobím, poslední čtvrtina 19. století, je obdobím tradiční výchovy. Doporučuje se usměrňovat dítě od dvou let věku. Matka, která je s dítětem nejvíce času, má na dítě půso-

⁵⁷ Campbell, R. Potřebuji tvou lásku. Praha: Návrat, 1992, s. 72

⁵⁸ Matějček, Z. Po dobrém, nebo po zlém?. Praha: Portál, 1994, s. 15

⁵⁹ Čačka, O., Psychologie dítěte. Brno: SURSUM, 1996, s. 82

bit autoritativním, až striktním způsobem. Má vyžadovat bezpodmínečnou poslušnost. Druhé období, první dvě desetiletí 20. století, přináší liberální hlediska ve výchově. Odmítá se ponižování, zastrašování, posměch. Rodiče jsou nabádáni odpovídat pravdivě dětem na jejich zvědavé otázky. Třetí období, druhá čtvrtina 20. století, se zaměřuje na výchovu nejmenších dětí. Zdůrazňuje se, že návyky u dítěte je potřeba začít budovat co nejdříve. V případě kdy dítě pláče a vyžaduje si pozornost, prosazuje se ignorování dětského pláče. Matka dítě nechová, nehladí a nedovolí to ani ostatním. Je nucena přemáhat své intuitivní chování v zájmu dítěte. Tato výchova má přesně stanovený řád. V případě, že je tato výchova důsledná, pozdější trestání nebude vůbec třeba.⁶⁰ Je žádoucí, aby si dítě osvojilo zdravý vztah k autoritě, k rodiči. To znamená ne otrocky podrobivý ani vzdorovitý. Výchova s přiměřenou autoritou a pozitivními styly výchovy v rodině ovlivňuje období výchovy v dětství, adolescence ale zasahuje i do budoucího života jedince. V praxi rodiče nejdříve volí kamarádský způsob, a když si neví rady, přicházejí disciplinární metody. Tato rozporná metoda uplatňování autority může komplikovat dítěti zaujetí ochotného postoje vůči nim. Mění se autorita i styly rodinné výchovy. Autoritu rodičů dále narušují shovívaví prarodiče. „*Matějček (1992, s. 309) definuje autoritu jako přezívaný vztah převahy jedné osoby nad druhou, přitom autorita každého člověka vychází především z jeho vlastní osoby, jeho morálních a charakterových vlastností a dělí se na formální a neformální autoritu. My se budeme zamýšlet nad rodičovskou autoritou v rodině, která představuje významné sociální a edukační prostředí pro zdravý vývin dítěte.*“⁶¹

Existuje mnoho typologií výchovných stylů. Zdařilou typologii vytvořili A. Roe a M. Siegelman (1963). Předpokládají, že „*styly výchovy vyvěrají ze základní jádrové osobnostní polaritě vřelosti a chladu.*“⁶² Pokud převažuje chlad, rodič se chová zdrženlivě, což je projevem výchovy odmítavé nebo zanedbávající. Pokud převažuje vřelost, ve způsobech výchovy se projevuje láska. Rodič, který se koncentruje citově na dítě má v jádru osobnosti zastoupen chlad a vřelost rovnoměrně. Během prvních let života si dítě osvojí určitý životní styl. Ten závisí na způsobu výchovy praktikovaného rodiči. Styl výchovy nevědomky přebíráme od svých výchovných vzorů, tedy rodičů a své děti vychováváme velmi podob-

⁶⁰ Šulová, L. Raný psychický vývoj dítěte. Praha: Karolinum, 2010, s. 132

⁶¹ Manniová, J. Rodičovská autorita a štýly výchovy: činitele ovplyvňujúce výchovu v rodine. Pedagogická orientace [online]. 2007, č. 1 [cit. 8. února 2014]. s. 35

⁶² Smékal, V. Pozvání do psychologie osobnosti, Člověk v zrcadle vědomí a jednání. Brno: Barrister & Principal, 2004, s. 419-420

ně. Intenzita výchovných stylů je ovlivněna citovými vztahy. Můžeme rozlišit tři základní styly výchovy: liberální, demokratický a autoritativní.

Liberální styl výchovy

Vlivem tlaku liberálního prostředí děti stále více vyžadují pro sebe práva, ale nechtějí povinnosti. Neexistují žádná pravidla ani omezení, nejsou nastaveny žádné hranice. Příčinou toho je vliv sílicího liberalismu. Důsledkem tohoto je vše povolující nebo ochraňující výchova aplikovaná rodiči. Dítěti je vše dovoleno, používají se „úplatky“, pokud chce rodič něčeho dosáhnout. Jedinec získá nezdravé sebevědomí, neví, jak se chovat, reaguje nepřiměřeně ve standartních situacích. Ve společnosti tak přibývá více panovačných a vyhýbavých jedinců, u kterých se vyvine očekávání, že se mu v dalším životě všichni přizpůsobí. Nejsou schopni navazovat dlouhodobé vztahy, přizpůsobit se. Nelze se na ně spolehnout. Ačkoliv všechno v životě mají, jsou nešťastní. Vlivem sílicího liberalismu ve společnosti ubývá jedinců, kteří jsou sociálně užiteční.

Demokratický styl výchovy

Americký psychiatr Rudolf Dreikurs již před lety nastínil demokratickou výchovu jako východisko z výchovné krize. Tato výchova je založena na komunikaci, respektu a povzbuzování. Rodiče projevují dítěti důvěru. Není založena na kritice a poukazování na chyby, používání příkazů, urážení, odmítání názorů a pocitů dítěte. Rodič s dítětem hovoří jako rovnocenný partner, pokud udělá chybu, je důležité, aby se omluvil. Tím dítě učí, že chybu může udělat každý, důležité je se z nich poučit a příště se jich vyvarovat. Pokud chce mít rodič autoritu, musí dodržovat to, co chce od dítěte, neboť dítě je zrcadlem rodiče. Při uplatnění tohoto stylu výchovy se dítě naučí vážit si samo sebe, brát v potaz názory druhých a spolupracovat. To má velký přínos do budoucna, jak při výchově svých dětí, tak řešení konfliktů mezi partnery.

Autoritativní styl výchovy

Při tomto způsobu výchovy děti musí dodržovat striktní pravidla a řád, rodiče jednají jako vládci. Při této výchově se používají psychické a fyzické tresty. Spočívají v ztrapňování a zesměšňování dítěte nebo odmítání lásky. Děti jsou ovlivňovány tresty nebo odměnami.

Tento styl výchovy vede k tomu, že se dítě v budoucím životě vždy podřizuje autoritám, má velkou potřebu se jim zavděčit z důvodu nízkého sebevědomí. Vše je předem dáno, nerozvíjí se tvořivost a iniciativa dětí. Také se může stát, že se dítě vzbouří a v budoucnu bude bojovat s každou autoritou. Tento typ výchovy vede děti ke snaze oplácet ponížení osobě, která se ho na nich dopustila. Pro tyto jedince je jakékoliv vítězství důležité. Naučily se, že ten, kdo má moc a koho se všichni bojí, je druhými uznáván. „*Autoritativní výchova byla převážně uplatňována až do 60. let minulého století a od té doby funguje stále méně.*“⁶³ Tato výchova založená na principu odměn a trestů přestává být účinná.

2.4 Sourozenecká konstelace

Tato teorie vychází z psychologie A. Adlera. Úzce souvisí s výchovou. Sourozenecká konstelace vyplývá z toho, čemu se vyvarovat a na co se zaměřit u dětí narozených v příslušném pořadí. A. Adler poukazuje na to, že děti narozené v určitém pořadí mají většinou podobné zkušenosti, ovlivňují jejich osobnost a další vývoj. Pozice, jakou dítě mezi sourozenci zaujímá, značně ovlivňuje celé jeho dětství „*a může zvyšovat pravděpodobnost rozvoje určitých osobnostních charakteristik a projevů chování, které mohou být trvalého charakteru a projevovat se v průběhu celého života daného jedince.*“⁶⁴ Například prvorozenému dítěti je věnován dostatek pozornosti, protože v rodině není ještě žádné jiné dítě. Prvorození tak získávají jistotu, že jsou důležití. Tento postoj si nesou dále do života. Na utváření osobnosti dětí má vliv nepřeberné množství faktorů. Pořadí narození dětí a věkový rozdíl mezi nimi je pouze jedním z nich. Děti narozené brzy po sobě spolu nejvíce soupeří, žárlí na sebe, zvláště pokud se jedná o děti stejného pohlaví. Ideální věkový rozdíl je minimálně dva a půl roku. Starší dítě by mělo mít při narození dalšího dítěte období vzdoru za sebou. Pokud je mezi dětmi věkový rozdíl pět a více let, rodiče vychovávají dalšího jedináčka.⁶⁵

⁶³ Čapek, J., Čapková, M. Pozitivní výchova sourozenců v rodině. Praha: Portál, 2010, s. 10-17

⁶⁴ Plaňava, I, Pilát, M. Děti, mládež a rodiny v období transformace. Brno: Barrister & Principal, 2002, s. 177

⁶⁵ Čapek, J., Čapková, M. Pozitivní výchova sourozenců v rodině. Praha: Portál, 2010, s. 36, 37

Prvorozené děti

Prvorozené děti, které vyrůstaly bez sourozence delší dobu jsou lépe vyvinuty intelektuálně i somaticky. ⁶⁶ Prvorozený byl zvyklý, zvláště v prvních letech života, že je mu věnováno hodně pozornosti. I první vnoučata v rodině jsou zvyklé být středem pozornosti. Prvorozené děti jsou vychovávány nejpřísněji. S příchodem mladšího sourozence se s nimi zachází jako s velkými. Je pro ně těžké se vyrovnat s příchodem nového člena rodiny, očekává se od nich, že budou vzorem dalším sourozencům. Končí doba, kdy byly středem pozornosti. V psychologii je tento jev označován pojmem „sesazení z trůnu“. Prvorozený prožívá krizi, která může vést k neurotickým potížím, žárlivosti, apod. Často v tomto období u prvorozených pozorujeme zástavy ve vývoji. ⁶⁷ Žárlivost se projeví až po porodu. Vidí, kolik péče je věnováno miminku. Je vhodné prvorozeného do péče o miminko zapojit. Dítě se snaží se být nadmíru spolehlivé, zodpovědné, ochotně přebírají roli toho staršího a rozumnějšího. V dospělosti jsou spolehliví, svědomití a mají silnou potřebu pečovat o druhé. Mají vysoké cíle, jsou soutěživí, protože v dětství byly zvyklé soupeřit o pozornost rodičů s mladším sourozencem. Většinou vyhrávají a s prohrou se velice špatně vyrovnávají.

Druhé děti ze dvou

V dnešní společnosti rodiče touží po dvou dětech, chlapci a holčičce. Každé dítě zaujímá jinou roli, proto tato kombinace nebývá problematická. Starší chlapec ochraňuje mladší starší sestru, mladší sestra má ochránce. Pokud je dívka starší, přebírá roli druhé matky, ráda se stará o malého brášku. Mít dvě matky může být pro chlapce, zvláště v pubertě, náročné. U dětí odlišného pohlaví nedochází k tolika střetům, protože mají jiné zájmy, hračky, kamarády. Nevýhodou může být, že každé dítě má svůj svět, a tak vyrůstají prakticky jako jedináčci. U sourozenců stejného pohlaví se setkáváme se soupeřením. Pro druhorozené je velmi důležitý jeho starší sourozenec. Snaží se ho napodobit, často ho pozoruje. Pojímá život jako závod a vždy se snaží prvorozeného předhonorovat. Pokud je prvorozený chlapec a druhorozená je dívka ta se snaží o to víc, protože cítí privilegia chlapců a chce ukázat, že všechno umí stejně tak dobře, ne-li dokonce i lépe. U těchto chlapců se setkáváme s malou aktivitou, nemají zájem na tom se prosadit. Bývají neurotičtí. Sestra tohoto hochy je jiná, energická, musí všechny porazit. Pokud narazí na odpor, bude vzdorovat.

⁶⁶ Kolaříková, O., Konečný, R., Švancara, J. a kol. Problémy psychického vývoje a osobnosti. Praha: Academia, 1978, s. 67

⁶⁷ Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: SLON, 1997, s. 69

Mladší sestry se obvykle vyvíjejí správně, jsou rázné a aktivní.⁶⁸ Pokud si rodič všimne, že sourozenci spolu často soupeří, měl by zasáhnout, aby nedošlo k výměně rolí. Výměna rolí je stav, když se mladší chová jako staří a naopak. Aby děti pocítily, že je mezi nimi věkový rozdíl, je vhodné zavést práva a povinnosti. Druhorozený na rozdíl od prvorozeného není zvyklý na přílišnou pozornost, proto ji ani nevyžaduje. Lépe se přizpůsobuje, ač méně dbá na nařízení a pravidla.

Prostřední dítě ze tří

Prostřední dítě je stísněno mezi dvěma sourozenci. Není tak malé aby mu vše prošlo, ani tak velké, aby smělo to, co starší sourozenec. Má pocit, že jsou na něj kladeny nároky, ale nemá žádná privilegia. Prostřední dítě bývá výborným vyjednavčem. Naučilo se prosadit a vyjít s mladším i starším sourozencem. Naučilo se, že všechno se neděje dle jeho přání. Je ovšem leckdy nečitelné. Na jedné straně navazuje snadno vztahy, je přátelské. Na straně druhé je plné protikladů a je uzavřené. Prostřední dítě má zkušenost, že mu nebylo nasloucháno, když chtělo sdělit něco důležitého, proto raději mlčí. Pokud jsou mezi dětmi větší věkové rozestupy, rodiče nemají na prostřední dítě tolik času. Dítě hledá útočiště v partě, mezi přáteli. V dospělosti jsou tyto děti nenáročné na své okolí. Zvykly si, že v dětství nebylo vše perfektní, tak to od života ani nevyžadují. Budoucí rodina je pro ně největší životní hodnotou.

Nejmladší dítě

Nejmladší dítě bývá ve společnosti nepřehlédnutelné. Často je hravé, srdečné, svojí roztočilostí manipuluje s druhými, často se předvádí, aby získalo pozornost. Málo kdy bývá klidné a tiché. Rodiče nejsou na nejmladší dítě tolik přísní, nároční, ani důslední. Setkáváme se s případem, kdy rodiče nejmladšímu podstrojují, zvláště v případě, kdy všichni ostatní ze sourozenců odešli z domu a nejmladší zůstalo. Chtějí, aby dítě zůstalo co nejdéle. Tím odsouvají fázi, kdy budou muset spolu žít sami jako partneři, jinak komunikovat, hledat nový smysl života, novou náplň dne. Rodiče povinnosti nejmladšího dítěte přebírají na sebe, snaží se, aby nejmladší měl co nejvíce pohodlí. Pokud si nenajde partnera, jeho budoucí osamostatnění je málo pravděpodobné. Má silnější pocit méněcennosti,

⁶⁸ Adler, A. Psychologie dětí. Praha: Práh, 1994, s. 31

v jehož důsledku bude mít problém se prosadit. Ostatní sourozenci nejmladšího neberou vážně, ten zůstává „malým“ navždy.

Jedináček

Prvorozený a jedináček mají hodně společných rysů. Vyžadují dostatek pozornosti a péče, hůře snášejí, když se mají o něco s někým dělit. Mezi jedináčky pozorujeme dva výrazné typy. Prvním typem jsou ti, kteří byli dlouho očekáváni. Rodiče se na jejich příchod pečlivě připravili a přijmou je s láskou. Tyto děti mají nadměrnou péči, jsou středem pozornosti. Vše dostanou a nemusí o nic usilovat. Jsou rozmazlené, nejsou naučené dosahovat toho, co chtějí vlastními silami. Toto úskalí výchovy si rodiče neuvědomují. Výsledkem toho je paradoxně dítě s nižším sebevědomím, nesamostatné. Druhým typem jsou jedináčci, kteří mají od malička zavedené pravidla a řád. Tito rodiče mají na potomka přehnané požadavky, všechnu energii věnují jen mu. Dítě pak touží po úspěchu, potřebuje si stále něco dokazovat, má vysoké cíle, může z něj vyrůst perfekcionista. Kevin Leman uvádí dva typy perfekcionismu. První varianta, kdy člověk je kritický nejen k sobě, ale ke svému okolí. Není schopen spolupracovat, když není podle něho, netoleruje chyby ostatních. Druhou variantou jsou lidé, kteří se snaží všechny zachraňovat. Trápí se problémy druhých a snaží se vše za ně vyřešit. Bohužel si na sebe berou velkou zodpovědnost.⁶⁹ Jedináčci hůře vychází s lidmi stejně starými. Oproti tomu lépe vychází s lidmi buď mladšími nebo staršími jako oni sami. Jedináčci se velmi brzy chovají jako dospělí, protože vyrůstali pouze s rodiči a mají pocit, že vlastně dětmi ani nebyly.

⁶⁹ Čapek, J., Čapková, M. Pozitivní výchova sourozenců v rodině. Praha: Portál, 2010, s. 47-49

II. PRAKTICKÁ ČÁST

3 KVALITATIVNÍ ŠETŘENÍ VÝCHOVNÝCH PŘÍSTUPŮ V RODINĚ

V praktické části mojí práce se zabývám komparací přístupů k výchově v různých typech manželských rodin s dětmi školního věku. Vzhledem k povaze problému, který jsem zkoumala, jsem zvolila metodu kvalitativního výzkumu. Nejčastějšími metodami spojovanými s tímto typem výzkumu jsou pozorování a rozhovor. Kvalitativní výzkum je výzkumem, jehož výsledky nezískáváme pomocí statistických procedur, ale získané údaje klasifikujeme způsobem, který umožňuje jen jejich statistickou analýzu. Tím kvantifikujeme kvalitativní data. Kvalitativní výzkum může být použit i k získání nových názorů na jevy, o kterých už něco víme.⁷⁰

Moje práce úzce souvisí se sociální pedagogikou, která se mimo jiné zabývá aktuálními negativními jevy ve společnosti a problémy celé populace. Zabývá se otázkou, jakou úlohu hraje prostředí ve výchově jedince. Vzniká jako odpověď na současné problémy dnešní rodiny. Nicméně dosud v české ani zahraniční pedagogice nedošlo k jednotnému pojetí sociální pedagogiky. V sociální pedagogice se vyskytuje pojem „znevýhodněné skupiny“, patří sem zejména děti z dysfunkčních rodin, které *“trpí ve svém rodinném prostředí sociokulturní deprivací.”*⁷¹ Rovněž Kvapilová (1996) uvádí, že česká sociální pedagogika se zaměřuje jaké má na jedince a jeho utváření osobnosti vliv prostředí, které ho obklopuje.

3.1 Metodologická východiska

Jako metodu kvalitativního výzkumu jsem zvolila metodu polostrukturovaného rozhovoru. Cílem výzkumné části bylo zjistit přístupy k výchově dětí v různých typech manželské rodiny, tyto přístupy analyzovat a dle určitých kategorií komparovat. Položila jsem si tedy dvě výzkumné otázky:

⁷⁰ Strauss, A., Corbinová, J. Základy kvalitativního výzkumu. Brno: Sdružení podané ruce, 1999, s. 11

⁷¹ Průcha, J., Přehled pedagogiky, Úvod do studia oboru. Praha: Portál, 2000, s. 87-88

1. Jak přistupují k výchově svých dětí manželské rodiny s jedním a více dětmi a rodiny rozvedené?
2. Liší se výchovný přístup v rodinách rozvedených kdy je dítě v péči jednoho z rodičů nebo ve střídavé péči obou rodičů?

Část výzkumná je podložena výsledky vyplývajícími z rozhovoru prováděných s deseti vybranými rodinami, které byly cílově a účelově vybrány. V rámci analýzy pojmu respondent jsem zahrнула rodiče z různých typů manželských rodin, které jsem vybrala z řad svých známých. Do výzkumu byli zahrnuti rodiče žijící v manželské úplné rodině s jedním nebo s více dětmi a rodiče rozvedené žijící sami s dítětem nebo rodič s dítětem ve střídavé péči. Výzkumným vzorkem bylo deset rodin ve věku 25-40 let. Co se týče dalších znaků vzorku jako je povolání, vzdělání, bydlení ve městě či na vesnici, byl co nejvíce různorodý, aby nedošlo k informačnímu neuspokojení. „*Chceme-li získat taková data, jakými jsou informace o názorech a postojích, záměrech nebo chceme-li se dozvědět, jak respondent rozumí určité situaci či jevu, je tou pravou metodou rozhovor.*“⁷² Pomocí kvalitativního výzkumu a metody polostrukturovaného rozhovoru jsem zjistila subjektivní pohled zkoumaných rodin a našla společné souvislosti. „*Cílem hloubkového a polostrukturovaného rozhovoru je získat detailní a komplexní informace o stanoveném jevu.*“⁷³ Polostrukturovaný rozhovor je kompromis mezi strukturovaným a volným rozhovorem. Předem jsem měla připravené otázky, ale průběžně reagovala a pokládala otázky doplňující. Dotazovaný rodič tak mohl nejlépe sdělit své subjektivní pohledy a názory na přístup k výchově. Bylo možné si ověřit, zda dotazovaný otázkám rozumí.

3.2 Rozhovory s rodiči

Odpovědi respondentů jsem písemně zaznamenala do protokolu pro jejich následnou analýzu. Důležitým znakem kvalitativního výzkumu je jeho podrobný zápis. Všichni dotazování s rozhovorem dobrovolně souhlasili, odpovídali ochotně, plynule a jasně. Podle jednotlivých otázek jsem analyzovala způsoby a styly výchovy.

⁷² Skutil, M. a kol. Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství. Praha: Portál, 2011, s. 89

⁷³ Švaříček, R., Šedová, K. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. Praha: Portál, 2007, s. 13

Soubor předem připravených otázek pro manželské rodiny:

Trávíte čas s dětmi? Jak?

Kolik volného času trávíte s dětmi?

Používáte ve výchově odměny? Jaké typy a za co?

Používáte ve výchově tresty? Jaké typy a za co?

Vyžadujete ve výchově dodržování pevně stanovených pravidel a řádu?

Projevujete dítěti lásku? Jakým způsobem?

Mazlíte se s dítětem nebo projevujete lásku jiným způsobem?

Scházíte se jako rodina? Jak často? Povídáte si? Jak dlouho?

Překračuje dítě často stanovená pravidla? Jakým způsobem?

Pověřujete dítě úkoly, odpovědností? Jakými?

Máte na dítě vyhrazený určitý čas, kdy mluvíte o jeho zážitcích a prožitcích? Kdy a jak dlouho?

Když ukládáte svým dětem požadavky, odůvodňujete proč nebo je ukládáte bez vysvětlení?

Když uložíte dítěti požadavek, připouštíte diskuzi nebo vyžadujete bezpodmínečné splnění?

Věříte dítěti při vysvětlování jeho problémového chování?

Máte jako rodiče stejný názor na Vámi uplatňovanou výchovu, stejný styl a podporujete se v něm nebo ne a máte odlišný způsob výchovy?

Soubor předem připravených doplňujících otázek pro rozvedené rodiny:

Stýká se dítě s druhým rodičem? Jak často?

Mluvíte spolu s dítětem, co u druhého z rodičů dělal a jak se měl?

Podporujete se jako rodiče (i když už nejste manželé) ve stejném výchovném přístupu nebo každý vychováváte dle svého a o výchovu druhého z rodičů a jeho výchovný styl se nestaráte?

Manželská rodina s jedním dítětem

1. rozhovor byl proveden s manželou Pavlou a Ladislavem. Mají syna Erika, který má 7 let.

V rozhovoru Pavla uvedla, že tráví veškerý volný čas společně. Často jezdí na výlety, chodí na procházky nebo do kina. Denně něco podnikají jako rodina. Od odpoledne jsou spolu všichni až do večera a povídají si nebo se dívají společně na televizi. V případě kdy manžel dojde domů z práce až večer, tak si se synem aspoň pohraje.

Co se týká odměn a trestů, matka uvedla „*Většinou syna odměňuji sladkostmi nebo mu koupím co chce. Syn je vášnivý hokejista, sbírá kartičky a samolepky hokejistů do alb, tak si vybere sám. Jinak má všechno co potřebuje a chce, včetně hraček.*“ Co se týče samotných trestů, matka uvedla, že se zatím se nestalo nic tak hrozného, aby syna trestala. Vždy se s ním domluví.

Rodiče po synovi nevyžadují striktní dodržování pravidel.

Ohledně projevů lásky. Rodiče, hlavně matka, říkají denně synovi, že ho mají rádi a jsou rádi, že ho mají. Veškerá péče a přístup k němu je s láskou. Denně se mazlí.

Syn je pověřen úklidem svého pokoje a sám si skládá oblečení. Nepřekračuje stanovená pravidla. Když jsou mu uloženy nějaké požadavky, nejsou odůvodněny. V případě kdy diskutuje, rodiče povolí s tím, že je to možné odložit na později, nemají s tím problém.

Oba rodiče k synovi mají důvěru, mají stejný výchovný přístup. V případě kdy je nějaký problém, snaží se ho řešit hned.

2. rozhovor byl proveden s manželou Lenkou a Petrem. Mají syna Dominika, který má 9 let.

V rozhovoru Lenka uvedla, že tráví veškerý volný čas společně. Denně se schází jako rodina. V týdnu po škole dělají úkoly, vaří a povídají si co se dělo ten den. Pokud je hezké počasí, tak jezdí na kole, kolečkových bruslích nebo jdou na procházku. V případě špatného počasí hrají stolní nebo počítačové hry.

Co se týká odměn a trestů matka uvedla, že synovi koupí výjimečně nějakou sladkost. „*Ve výchově tresty nepoužíváme. Občas plácnutí přes zadek, ale to dřív. Teď už je to o domluvě.*“

V případě dodržování pravidel, kdy se syn opozdí s příchodem domů, tolerují to bez problémů.

Ohledně projevů lásky. Rodiče, říkají synovi, že ho mají rádi a pusinkují a mazlí se s ním.

Syn je pověřen úklidem svého pokoje a sám si skládá oblečení. Rodiče si myslí, že je to důležité. Nepřekračuje stanovená pravidla. Když jsou mu uloženy nějaké požadavky, rodiče se mu je snaží odůvodnit. „*Snažíme se mu s manželem vše vysvětlit a odůvodnit, ale vždy to skončí „to je snad jasné, mami, né?!“* V případě kdy diskutuje a nechce splnit nějaký úkol, rodiče to odloží na později.

Oba rodiče k synovi mají důvěru, mají stejný výchovný přístup. Zatím se na všem vždy shodli, ale uvedli, že je to tak asi všude kdy jeden z rodičů je ten hodnější a jeden ten přísnější. Přísnější je matka Lenka.

3. rozhovor byl proveden s manželou Martinou a Zbyňkem. Mají syna Tadeáše, který má 8 let.

V rozhovoru rodiče uvedli, že volný čas tráví společně jako rodina, hodně si povídají. Když má syn potřebu si povídat, matka si vždy čas najde. Avšak manžel je se synem víc, protože ho vodí ráno do školy a odpoledne ho zase vyzvedává. O víkendu vyráží společně na výlety, čas vyplňují hrami nebo delším sledování pohádek v televizi. V létě jezdí všichni tři společně na dovolenou. Matka uvedla, že „*manžel si se synem zase víc hraje, víc mu povoluje, jezdí s ním na výstavy například aut, dělá s ním prostě to, co mě jako ženu nebaví nebo na to nemám čas.*“

Co se týká odměn, matka uvedla, že syna navnadí například na půjčení mobilního telefonu, když jdou k lékaři. Nebo slíbí nějaký výlet, kam se chce syn podívat.

Rodiče uvedli, že tresty nejsou potřeba. Matka pak dodala, že „*občas taky dostane na zadek, ale to mám pocit, že to víc trápí mě než jeho, takže od toho ustupujeme.*“

V případě dodržování pravidel rodiče uvedli, že se nesnaží být až moc přísní.

Ohledně projevů lásky. Rodiče, říkají synovi, že ho mají rádi, i když otec dítěti tolik citu najevo nedává, ale když je syn nemocný, tak se snaží. Matka uvedla, že synovi projevuje lásku hodně, chce, aby věděl, že ho má ráda. O víkendu za ní ráno po snídani přijde a přitulí se. Večer jí zase dává pusku a říká jí, že ji má rád. Matka syna často hladí po vlasech, anebo syn sám přiběhne s tím, že chce pochovat. Syn často rodiče objímá a ti mu často dávají najevo, že ho mají rádi.

Syn je pověřen úklidem svého pokoje, sám si skládá oblečení a odnáší talíř do kuchyně. Občas překročí stanovená pravidla. Když jsou mu uloženy nějaké požadavky, rodiče se mu je snaží odůvodnit. V případě kdy diskutuje, rodiče ho nechají se vyjádřit.

Oba rodiče k synovi mají důvěru, mají stejný výchovný přístup, prý si to nedokáží ani jinak představit. Když syn zlobí a snaží se to vysvětlit, matka jeho vysvětlování bere jako dětské, roztomilé. Uvedla, že se na něj nejde vždy zlobit.

Manželská rodina s více dětmi

1. rozhovor byl proveden s manželou Marcelou a Ivošem. Mají syna Davida, který má 12let, syna Vítka, který má 9 let a dceru Leonu, která má 7 let.

V rozhovoru rodiče uvedli, že s dětmi tráví čas, a to při běžném domácím ruchu, při vaření, úklidu, čtení, učení, sledování televize. V týdnu se jim věnují jednu až dvě hodiny. S dětmi o jejich zážitcích mluví při běžných domácích činnostech nebo při cestě do školy. Denně si vykládají půl hodiny u večeře nebo před spaním. O víkendu s dětmi tráví čas kolem pěti hodin. Občas jezdí na výlety, hrají hry venku nebo jezdí na kolečkové brusle.

Rodiče z odměn upřednostňují pochvalu a pohlazení, občas nějakou sladkost. Odměňují děti za pomoc doma, anebo když udělají něco správně.

Co se týká trestů, rodiče uvedli, že zakazují počítač, sledování televize. Zakazují dětem jít ven, když neuklízí nebo nemají nachystané věci do školy. Občas je plácnou přes zadek.

„Pokud například nejstarší syn nedodrží na čem jsme se dohodli, přijde pozdě domů, příště má zákaz. Deset minut tolerujeme, ale půl hodinu už ne.“

Ohledně projevů lásky, rodiče děti pohladí, pochválí, řeknou laskavé slovo.

Všechny děti jsou pověřeny úklidem svých věcí, hraček a oblečení. Vynáší koš, umývají po všech nádobí.

Děti občas překračují stanovená pravidla. Neuklízí si po sobě věci, zlobí. Když jsou jim uloženy požadavky, rodiče se je snaží vždy vysvětlit. Rodiče mají stejný styl výchovy. Uvedli, že co jeden zakáže, tak druhý nepovolí.

2. rozhovor byl proveden s manžely Veronikou a Danem. Mají syna Filipa, který má 10 let a dceru Vanessu, která má 6let.

V rozhovoru rodiče uvedli, že s dětmi tráví volný čas. Pokud je manžel doma, tak jezdí na výlety nebo do zoo. Rádi hrají stolní hry, jezdí na kole. Manžel dále studuje, tak nemá příliš volného času na rodinu jako takovou, pokud se všichni sejdou, tak jen krátce. Matka uvedla, že pokud jde o čas s dětmi všeobecně, tak jsou přítomni u vaření, práce doma, na zahradě a při vyřizování čehokoliv. Při těchto činnostech si s dětmi povídá.

Matka uvedla, že odměny moc nepoužívají. „*Snažíme se děti vychovávat tak, aby pomáhali a chovali se hezky bez ohledu na to, jestli za to něco získají.*“

Co se týká trestů, rodiče uvedli, že zakazují počítač a sledování televize. Synovi zakazují fotbal a jít ven. Dcera je menší, tak ji plácnou přes zadek, zamračí se na ni nebo zvýší hlas.

Oba rodiče vyžadují dodržování pravidel. Pokud děti pravidla nedodržují, mají za to menší trest, např. zákaz počítače nebo tabletu.

Ohledně projevů lásky rodiče uvedli, že se snaží být spravedliví k oběma dětem. Chválí je. Lásku projevují samotnou péčí o děti. Všechno co dělají, tak dělají z lásky k nim.

Děti jsou pověřeny úklidem svých věcí, hraček, oblečení. Syn vynáší koš a chodí na menší nákupy poblíž bydliště.

Občas překračují stanovená pravidla. Matka uvedla, že děti zkouší, co si k nim můžou dovolit, hlavně syn. Rádi by dětem věřili, ale ne vždy se dá synovi věřit při vysvětlování jeho problémového chování. Dceři zabavují spíše hračky, když zlobí.

Když jsou dětem uloženy nějaké požadavky, rodiče se je snaží většinou vysvětlit a zdůvodnit. Otec je často v časovém presu a tak vždy nezdůvodňuje požadavky. Rodiče mají rozdílný názor na způsob výchovy, ale snaží se dělat kompromis.

3. rozhovor byl proveden s manžely Martinem a Terezou. Mají dceru Janu, která má 11 let a dceru Ivanu, která má 15let.

V rozhovoru rodiče uvedli, že s dětmi tráví čas hlavně procházkami. Společně tráví čas asi dvě nebo tři hodiny denně v týdnu, půl hodiny si povídají, hlavně večer, kdy se snaží dodržovat společné stolování. V případě kdy se rodina u večeře nesejde, tak si povídají před spaním. Víkendy tráví společně. Rádi hrají různé hry, jezdí na kole, učí se.

Rodiče materiální odměny nepoužívají. Nejčastější odměnou je pochvala.

Co se týká trestů, otec uvedl, že dětem zakazuje počítač a sledování televize.

Rodiče vyžadují dodržování pravidel, ale ne až tak striktně. Matka je chápavá vůči drobným výkyvům.

Ohledně projevů lásky rodiče odpověděli, že se snaží dětem věnovat pozornost, pomáhat jim a naslouchat. Často se na sebe usmívají.

„Dcery jsou pověřeny úklidem domácnosti a nákupem, pomáhají doma. Starší dcera společně s matkou umývá okna. Obě dcery mají na starost praní prádla. Mladší plní pračku a starší věší prádlo. Musejí se tedy mezi sebou domlouvat. Mladší z dcer vynáší odpadky a starší plní myčku.“

Dcery občas překračují stanovená pravidla.

Když jsou jim uloženy nějaké požadavky, rodiče je vzhledem k věku už nevysvětlují. Rodiče nemají vždy stejný názor na výchovu, někdy se jejich názory rozcházejí.

Rozvedená rodina

1. rozhovor byl proveden s matkou Gabrielou. Má syna Adama, který má 7 let.

V rozhovoru matka uvedla, že volný čas tráví se synem a s jejími kamarády a kamarádkami, které mají stejně staré děti. Tráví s ním čas od odpoledních hodin, kdy se vrátí z práce. Rádi jezdí na kole a na lyžích. Chodí do zábavních center a do kina.

Co se týká odměn, matka uvedla, že za odměnu má kamarády, Colu, sladkosti a když je moc hodný, tak je jeden den „po jeho“.

Co se týká trestů, matka uvedla, že synovi zakazuje televizi, sladkosti.

Syn je pověřen úklidem svého pokoje.

Když jsou synovi uloženy nějaké požadavky a matka mu je zapomene zdůvodnit, vždy se zeptá. Sdělila, že vyžaduje dodržování pevně stanovených pravidel, nepřipouští diskuzi. Pevně si stojí za svým, třeba i půl hodiny. Málokdy se stane, že by syn překročil předem stanovená pravidla.

Ohledně projevů lásky, matkou bylo sděleno, že synovi lásku projevuje samotnou péčí o něho.

Při vysvětlování problémového chování synovi věří, i když občas zkouší lhát, ale to ona už pozná.

Syn se stýká s otcem jednou za 14 dní, dle času otce. Matka se pak snaží se synem mluvit, jak se u otce měl, ale moc se toho nedozví. *„O výchovu bývalého manžela se nestarám, ale myslím si, že se snažíme syna vychovávat stejně. Občas se sejdeme jako rodina na kafe při předání malého. Někdy si jen popovídáme deset minut. Záleží dle situace.“*

2. rozhovor byl proveden s matkou Marcelou. Má syna Dominika, který má 12 let.

„Se synem trávím méně času než bych chtěla. V dnešní době je těžké si najít zaměstnání s kratší pracovní dobou. Pokud čas a finance dovolí, chodíme plavat nebo jedeme někam lyžovat. Na dlouhé povídání nemám čas, jsem na všechno sama, popovídáme si těsně před spaním.“

Matka uvedla, že odměňuje pochvalou. S nadsázkou uvedla, že ta nic nestojí. Dále syna odměňuje drobným kapesným.

Co se týká trestů, matka uvedla, že synovi zakazuje počítač, telefon nebo mu sníží kapesné.

Syn je pověřen úklidem svého pokoje.

Když jsou synovi uloženy nějaké požadavky, matka považuje za důležité, aby syn věděl, proč onu věc dělá, takže vždy vysvětluje. Zřídkakdy syn překročí stanovená pravidla.

Ohledně projevů lásky, matkou bylo sděleno, že synovi projevuje lásku většinou verbálně.

Při vysvětlování problémového chování synovi věří, neumí lhát.

Syn se stýká s otcem jednou za 14 dní a o prázdninách. Se synem mluví o tom, jak se u otce měl, vždy to vyplývá z hovoru bezprostředně po návratu domů. Matka uvedla, že se snaží s bývalým manželem podporovat ve stejném výchovném přístupu, i když bývalý manžel je někdy méně přísný. V některých případech ho musí poučit.

3. rozhovor byl proveden s matkou Kateřinou. Má syna Vojtěcha, který má 14let a dceru Dagmar, která má 12let.

V rozhovoru matka uvedla, že s dětmi tráví tolik času, kolik jí její práce dovolí. Matka je zpěvačka. Děti už jsou větší, volný čas si vyplňují samy nebo s kamarády.

Co se týká odměn, matka uvedla, že odměňuje pochvalou, zmrzlinou nebo Colou.

Klasické fyzické tresty nepoužívá vůbec. Raději dětem strhává kapesné.

Děti jsou odpovědný za úklid ve svém pokoji.

Když jsou dětem uloženy nějaké požadavky, matka se je snaží vysvětlit, proto si také myslí, že děti pevně stanovená pravidla nepřekračují. Dětem věří. Např. mají jasně dané pravidlo, že po 20h netelefonují, pouze s babičkou a otcem. Návštěvy musí hlásit dopředu. Ne den předem, ale s dostatečným předstihem dva až tři dny.

Ohledně projevů lásky, matkou bylo sděleno, že lásku dětem projevuje například přípravou jejich oblíbených jídel.

Matka s dětmi žije momentálně v zahraničí, proto se děti s otcem stýkají jen v době letních a vánočních prázdnin. Potom s dětmi probírá, jak se u otce měly. *„Jsou toho vždycky plné. Pozitivní na tom je, že mi nic nezatajují. Vím o věcech, o kterých děti vědí, že bych s nimi nesouhlasila. Někdy si samy stěžují, že něco neproběhlo podle jejich očekávání.“*

Matka se o výchovný styl otce příliš nezajímá. *„Děti se musely naučit, že se mnou fungují jinak. Bývalý manžel je svéráz, děti se musí přizpůsobit tomu, co on chce dělat.“*

4. rozhovor byl proveden s otcem Ladislavem. Má dceru Denisu, které je 8 let a má ji společně s bývalou ženou Kristýnou ve střídavé péči.

V rozhovoru otec uvedl, že s dcerou tráví méně času než by chtěl vzhledem k povaze jeho zaměstnání. Otec je policista. Dceru má společně s bývalou ženou ve střídavé péči, kdy ji má v péči v sudé týdny od čtvrtka do neděle. Pokud ji má v péči, snaží se jí denně věnovat alespoň 20 minut, kdy si před spaním povídají. *„Dcery se ptám, jestli ji něco netrápí, co zrovna „frčí“ za hračky, abych věděl co případně koupit na narozeniny či od Ježíška. Volný čas s dcerou se snažím vyplnit pro ni zajímavým programem, aby měla možnost dostatečného vyžití. Jezdíme na kole, chodíme do kina nebo si zajdeme na pohár. Taky se připravujeme do školy, což se občas setkává s nelibostí. Někdy spolu vyvádíme hlouposti jako polštářové bitvy, lechtání, vzájemné „rvačky“, apod.“*

Co se týká odměn, otec dceru odměňuje pochvalou nebo zakoupením nějaké drobné věci. Dcera například v současné době sbírá kartičky se zvířátky.

Otec uvedl, že ho dcera bere jako přirozenou autoritu. Fyzické tresty nepoužívá, v případě nutnosti dceru napomene slovně nebo k nastolení pořádku zvýší hlas. „*Málokdy se stane, že v mé přítomnosti dcera překročí stanovená pravidla, prakticky se to nestává vůbec.*“

Dcera si uklízí v pokojíčku.

Když jsou dceři uloženy nějaké požadavky, vždy je vysvětlí, aby dcera pochopila proč danou věc udělat.

Ohledně projevů lásky, otcem bylo sděleno, že dceři lásku projevuje péčí o ni. Večer před spaním jí čte pohádky nebo se zajímá, zda ji něco netrápí. Občas se s ní pomazlí, ale v rámci mezí, aby si na to příliš nezvykla a nebyla „tatínkův mazánek“.

Otec s dcerou mluví o tom, jak se měla u matky. Co se týče výchovného stylu matky, s tímto otec nesouhlasí. Je přísnější, ale zároveň výchovu matky respektuje a nezasahuje do ní.

3.3 Vyhodnocení rozhovorů

Hypotézy či teorie, které vyplynuly z kvalitativního výzkumu nelze zobecňovat. Jsou platné právě jen pro vzorek, na kterém byla data získána. Výzkum je platný pro výzkumný vzorek deseti rodin, které byly cílově a účelově vybrány. Výzkumem se potvrzují či vyvracejí dosavadní zjištění nebo se získávají poznatky zcela nové.⁷⁴

Co se týká výzkumných otázek, bylo zjištěno, že manželské rodiny a rodiny rozvedené přistupují k výchově svých dětí odlišně. Výchovný přístup rodičů se liší i v případě kdy je v rodině jedno nebo více dětí. Co se týká druhé výzkumné otázky, bylo zjištěno, že výchovný přístup v rodinách rozvedených, kdy je dítě v péči jednoho z rodičů a kdy je ve střídavé péči obou rodičů, se neliší.

Trávení volného času

V manželských rodinách s jedním dítětem rodiče uvedli, že spolu tráví veškerý volný čas. Převážně jsou všichni spolu od odpoledne až do večera, denně si povídají.

⁷⁴ Gavora, P. Úvod do pedagogického výzkumu. Brno: Paido, 2000, s. 11

Rodiny s více dětmi tráví společný čas při běžném domácím ruchu. Většinou se jako rodina schází až večer, při večeři nebo si povídají těsně před spaním.

Z výzkumu vyplynulo, že matky z rozvedených rodin nemohou trávit tolik času se svými dětmi, jak by si představovaly. Toto uvedl i otec z rozvedené rodiny, který má dceru ve střídavé péči. Rozvedené matky jsou na vše samy a dnešní doba neumožňuje kratší pracovní dobu, aby trávily čas se svými dětmi. Bylo zjištěno, že volný čas a druhého rodiče se snaží částečně nahradit kamarády a volnočasovými aktivitami.

Odměny a tresty

V jednom případě matka Lenka uvedla, že synovi, který vyrůstá v úplné manželské rodině, koupí co chce, má vše co chce a potřebuje. V dalších manželských rodinách s jedním dítětem bylo zjištěno, že odměnou je převážně sladkost nebo koupě dárku. Matka Martina uvedla, že syna navnadí na půjčení mobilního telefonu, když mají jít k lékaři. Z výzkumu bylo zjištěno, že se tresty nepoužívají, rodiče se s dětmi snaží vždy domluvit.

V rodinách s více dětmi lze vyzorovat, že rodiče nevolí materiální formu pochvaly. Nejčastější sociální odměnou je pochvala, pohlazení. Žádný z rodičů nevedl, že se s dítětem často mazlí, objímá nebo hladí, jako tomu bylo v rodině s jedním dítětem. Matka Veronika uvedla, že odměny moc nepoužívají, děti by měly pomáhat bez ohledu na to, jestli za to něco získají. V případě trestů rodiče nejčastěji uváděli zákaz počítače, sledování televize.

Rozvedené matky uváděly, že děti nejčastěji odměňují pochvalou, zmrzlinou, Colou a drobným kapesným. V případě trestů zakazují počítač, telefon, snižují kapesné nebo zakazují kamarády a sladkosti.

Otec s dítětem ve střídavé péči uváděl, že dítě nejčastěji odměňuje pochvalou nebo zakoupením nějaké drobnosti. V případě trestů dítě napomene slovně.

Dodržování a překračování pravidel, pověřování úkoly

Matka Martina, která má s manželem jednoho syna uvedla, že se ve výchově nesnaží být až moc přísná. Matka Lenka uvedla, že pokud se jejich jediný syn opozdí s příchodem domů, toto tolerují bez problémů. Všechny rodiny s jedním dítětem uvedly, že jejich dítě nepřekračuje stanovená pravidla. Zřejmě proto, že tento způsob výchovy se nezakládá na přílišném dodržování a stanovování pravidel. V případě kdy dítě diskutuje, matka Lenka požadavek odloží na později. Dále bylo zjištěno, že rodiny s jedním dítětem vyžadují jen úklid po sobě samém, úklid jeho pokojíčku, hraček a skládáním oblečení.

Matka Marcela, která vychovává s manželem dvě děti, uvedla, že deseti minutové opoždění svých dětí s příchodem domů toleruje, ale půl hodinové už ne. V obou zbývajících rodinách s více dětmi bylo zjištěno, že vyžadují dodržování stanovených pravidel. Otec Martin uvedl, že dodržování pravidel vyžadují, ale ne až tak striktně. Děti v tomto typu rodiny občas překročí stanovená pravidla. Matka Veronika uvedla, že pokud děti pravidla překročí, mají za to menší trest v podobě zákazu počítače. Děti v manželské rodině s více dětmi jsou pověřovány úkoly nejen v rámci svého pokojíčku, ale úkoly v domácnosti, např. vynášení koše, praní prádla, menší nákupy. Nemají jen povinnosti o sebe samé, jako tomu bylo v rodinách s jedním dítětem.

Rozvedená matka Gabriela uvedla, že vyžaduje po synovi dodržování pevně stanovených pravidel, nepřipouští diskuzi. Pevně si stojí za svým. Matka Kateřina vyžaduje předem hlásit návštěvy dětí. Děti v tomto typu rodiny málokdy překračují předem stanovená pravidla.

Otec Ladislav s dcerou ve střídavé péči uvedl, že je pro své dítě přirozenou autoritou. Uvedl, že je přísnější než matka. Dítě málokdy překračuje předem stanovená pravidla.

Projevy lásky

„Láska mezi rodičem a dítětem se může rozvíjet tím, že se rodič dítěti věnuje a tráví s ním dostatek času při společném hraní, povídání a sdílení zážitků. Kromě toho může dítěti dávat najevo svou lásku úsměvem, slovy, pohlazením i častým objetím. Během komunikace

dítěti naslouchá, respektuje jeho názor, přijímá i jeho negativní pocity, a tak prohlubuje vztah vzájemné důvěry.“⁷⁵ Ve všech rodinách zahrnutých do výzkumu s jedním dítětem bylo zjištěno, že rodiče dítěti často projevují lásku mazlením, pusinkováním nebo objímáním. Matka Pavla uvedla, že synovi denně říkájí, že ho mají rádi a že jsou rádi, že ho mají. Ohledně projevů lásky, rodiče v rodinách s více dětmi častěji volí projevy pohlazením, pochvalou či laskavým slovem.

Rozvedené matky podrobené výzkumu uvedly, že lásku dítěti projevují již samotnou péčí o ně nebo verbálně. Otec s dcerou ve střídavé péči uvedl, že dítěti projevuje lásku samotnou péčí, například čtením pohádek.

Styk s druhým z rodičů

Ve většině z rozvedených rodin se dítě stýká s druhým z rodičů jednou za 14 dní. Rodič, který má dítě v péči, se s dítětem snaží mluvit o tom, jak se měl u druhého rodiče. Rodiče většinou nemívají stejný způsob výchovy.

Z prováděného výzkumu lze usuzovat, že v manželské rodině s jedním dítětem rodiče volí spíše liberální způsob výchovy založený na slabém vedení a vše povolující výchově, která často používá „úplatků“ k dosažení stanoveného cíle. Děti jsou řízeny jen velmi málo nebo vůbec. Nejsou zde stanoveny pevné hranice a striktní omezení. Tato výchova v nich zanechává neschopnost navazovat sociální vztahy.

Manželské rodiny s více dětmi častěji praktikují demokratický způsob výchovy. Ten je odborníky považován za nejvhodnější. „*Děti, o které pečují oba rodiče, jsou tedy ve výhodě, proti dětem, které byly odkázány jen na mateřskou péči.*“⁷⁶ Demokratický způsob výchovy je kombinací stylu liberálního a autoritativního. Rodič méně přikazuje jako u autoritativního způsobu výchovy a více podněcuje k samostatnosti a spolupráci s ostatními. Tento způsob výchovy pomáhá nejvíce rozvíjet citově zdravou a zralou osobnost.

⁷⁵ Čapek, J., Čapková, M. Pozitivní výchova sourozenců v rodině. Praha: Portál, 2010, s. 7

⁷⁶ Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: SLON, 1997, s. 15

V rozvedených rodinách, kdy je dítě svěřeno do výchovy výhradně jednomu rodiči, převážně matce, volí rodiče spíše autoritativní způsob výchovy s častými příkazy. Chybí zde mužský vzor, autorita, proto matky tuto roli přebírají.⁷⁷ Výchovný přístup v rozvedených rodinách s dítětem ve střídavé péči se neliší. Děti musí dodržovat pevně stanovená pravidla a řád.

Správná rodičovská výchova s přiměřenou autoritou významně ovlivňuje období výchovy v dětství a přetrvává v životě jedince i do budoucna.

⁷⁷ Manniová, J. Rodičovská autorita a štýly výchovy: činitele ovlivňující výchovu v rodině. Pedagogická orientace [online]. 2007, č. 1 [cit. 8. února 2014]. s. 36

ZÁVĚR

Ve své práci jsem poukázala na problematiku současné rodiny, uplatňovaných výchovných stylů a jeho působení na vývoj dítěte. Dále jsem se zabývala činiteli, kteří ovlivňují vývoj osobnosti dítěte a jaký má vliv rodinné prostředí na vývoj a výchovu dítěte. Moje práce by měla sloužit jako ucelený přehled této problematiky.

Cílem mojí práce bylo zjistit, které faktory dnes působí na výchovu dětí v různých typech manželských rodin a jaký vliv mají různé výchovné styly na jedince. Položila jsem si dvě výzkumné otázky:

1. Jak přistupují k výchově svých dětí manželské rodiny s jedním a více dětmi a rodiny rozvedené?
2. Liší se výchovný přístup v rodinách rozvedených kdy je dítě v péči jednoho z rodičů nebo ve střídavé péči obou rodičů?

Rodiče v různých typech manželských rodin přistupují k výchově různě. Z výzkumu vyplynulo, že nejideálnějším výchovným prostředím pro dítě je úplná manželská rodina s více dětmi. V rodině manželské s více dětmi je uplatňován demokratický způsob výchovy založený na kladných emocích a přiměřených požadavcích. Jako méně vhodný výchovný styl vyhodnocuji styl uplatňovaný v manželské rodině s jedním dítětem, označovaný jako liberální způsob výchovy. Tato výchova je mnohdy nedůsledná s nízkými požadavky na dítě a velkou mírou projevované lásky. Tento výchovný styl dle současné literatury je v dnešní společnosti nejvíce uplatňovaný. Bylo možné pozorovat shodu ve výchovném přístupu v rozvedených rodinách. Zde rodiče volí spíše autoritativní výchovný přístup, tento také nepovažují za nejvhodnější.

Tyto závěry však nezobecňují, neboť se týkají jen záměrně a účelově vybraného výzkumného vzorku použitého pro výzkum.

Na základě výzkumu jsem dospěla k názoru, že úplné a fungující rodinné prostředí je tím nejdůležitějším prostředím pro optimální výchovu a vývoj osobnosti dítěte.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- [1] Adler, A., Psychologie dětí. Praha: Práh, 1994. ISBN 80-85809-22-2
- [2] Allen K. E., Marotz, L. R. Přehled vývoje dítěte od prenatálního období do 8 let. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-421-2
- [3] Bakalář, E. a kol. Rozvodová tematika a moderní psychologie. Praha: Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1089-2
- [4] Biddulph, S. Proč jsou šťastné děti šťastné. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-155-X
- [5] Bláha, A. Sociologie dětství. Brno: Komenium, 1948. ISBN neuv.
- [6] Campbell, R. Potřebuji tvou lásku. Praha: Návrat, 1992. ISBN 80-85495-11-2
- [7] Čačka, O. Psychologie dítěte. Brno: SURSUM, 1996. ISBN 80-85799-03-0
- [8] Čačka, O. Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace. Brno: DOPLNĚK, 2000. ISBN 80-7239-060-0
- [9] Čapek, J., Čapková, M. Pozitivní výchova sourozenců v rodině. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-779-4
- [10] Čáp, J., Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy. Praha: ISV nakladatelství, 1996. ISBN 80-85866-15-3
- [11] Fialová, L., Hamplová, D., Kučera, M., Vymětalová, S. Představy mladých lidí o manželství a rodičovství. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. ISBN 80-85850-87-7
- [12] Gavora, P. Úvod do pedagogického výzkumu. Brno: Paido, 2000. ISBN 80-85931 79-6
- [13] Hamplová, D., Rychtaříková, J., Pikálková, S. České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003. ISBN 80 7330 040 0
- [14] Klabouch, J., Manželství a rodina v minulosti. Praha: Orbis, 1962. ISBN neuv.
- [15] Kolaříková, O., Konečný, R., Švancara, J. a kol. Problémy psychického vývoje a osobnosti. Praha: Academia, 1978. ISBN neuv.

- [16] Kratochvíl, S. Manželská terapie. Praha: Avicenum/ Zdravotnické nakladatelství, 1985. ISBN 80-98744-12-6
- [17] Kučerová, S., Člověk, hodnoty, výchova. Prešov: ManaCon, 1996. ISBN 80-85668-34-3
- [18] Manniová, J. Rodičovská autorita a štýly výchovy: činitele ovlivňující výchovu v rodině. Pedagogická orientace [online]. 2007, č. 1 [cit. 8. února 2014]. Dostupné na World Wide Web:
http://www.ped.muni.cz/pedor/archiv/2007/Pedor07_1_RodicovskaAutoritaStylyVychovy_Manniova.pdf. ISSN 1805-9511
- [19] Matějček, Z. Co, kdy a jak ve výchově dětí. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-325-3
- [20] Matějček, Z. Po dobrém, nebo po zlém? Praha: Portál, 1994. ISBN 80-7178-486-9
- [21] Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: SLON, 1997. ISBN 80-85850-24-9
- [22] Možný, I. Moderní rodina. Brno: Blok, 1990. ISBN 80-7029-018-8
- [23] Možný, I. Sociologie rodiny. Praha: SLON, 1999. ISBN 80-85850-75-3
- [24] Nakonečný, M., Základy psychologie. Praha: Academia, 1998. ISBN 80-200-0689-3
- [25] Petrušek, M. Základy sociologie. Praha: Akademie veřejné správy o. p. s., 2009. ISBN 978-80-87207-02-4
- [26] Plaňava, I, Pilát, M. Děti, mládež a rodiny v období transformace. Brno: Barrister & Principal, 2002. ISBN 80-86598-36-5
- [27] Průcha, J., Přehled pedagogiky, Úvod do studia oboru. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-399-4
- [28] Rogge, J. Děti potřebují hranice. Praha: Portál, 1996. ISBN 80-7178-088-X
- [29] Skutil, M. a kol. Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-807367-778-7
- [30] Smékal, V. Pozvání do psychologie osobnosti, Člověk v zrcadle vědomí a jednání. Brno: Barrister & Principal, 2004. ISBN 80-86598-65-9
- [31] Sobotková, I., Psychologie rodiny. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0217-2

- [32] Stašová, L., Serbousková, H. Mezilidské vztahy v rodině v percepci dětí mladšího školního věku. Sociální studia. Děti [online]. 2012, č. 2 [cit. 20. ledna 2014]. Dostupné na World Wide Web:
<http://socstudia.fss.muni.cz/?q=content/d%C4%9Bti>. ISSN 1803-6104
- [33] Strauss, A., Corbinová, J. Základy kvalitativního výzkumu. Brno: Sdružení podané ruce, 1999. ISBN 80-8583-60-X
- [34] Špatenková, N., KRIZE Psychologický a sociologický fenomén. Praha: Grada Publishing, 2004. ISBN 80-247-0888-4
- [35] Švaříček, R., Šedová, K. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. Praha: Portál, 2007. ISBN978-80-7367-313-0
- [36] Šulová, L. Raný psychický vývoj dítěte. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1820-3

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

apod.	a podobně
např.	například
atd.	a tak dále
ČR	Česká republika
h	hodina
tzv.	takzvaný

SEZNAM PŘÍLOHY I

Rozhovor s manželi Martinou a Zbyňkem, kteří mají syna Tadeáše (8 let)

1) Trávíte s dětmi čas? Jak?

Matka: „*Ano, trávíme, já i manžel. V týdnu mi někdy syn pomáhá s domácími pracemi, hodně si povídáme, nebo si hrajeme jeho oblíbené stolní hry. Nejraději si ale syn sám kreslí nebo si hraje s oblíbenými postavičkami své vymyšlené pohádky. O víkendu tráví syn nějaký čas s babičkami nebo vyrážíme na výlety s kamarády, kteří mají stejně staré děti jako je náš syn.*“

2) Kolik volného času trávíte s dětmi?

Matka: „*Veškerý volný čas. Snažíme syna vychovávat a něco ho naučit. Moje máma je vychovatelka na základní škole, pořád jako bych slyšela, že dělám něco špatně. Manžel si se synem zase víc hraje, víc mu povoluje, jezdí s ním na výstavy například aut, dělá s ní prostě to, co mě jako ženu nebaví nebo na to nemám čas, a ten čas pak vyplňuji úklidem a vařením. Konkrétní výplň času se liší den ode dne, ale nejvíc je vyplněn hrami nebo procházkami, občas i delším sledováním pohádek v televizi.*“

Otec: „*Já jsem se synem víc, protože ho vodím ráno do školy a odpoledne ze školy.*“

3) Používáte ve výchově odměny? Jaké typy?

Matka: „*Odměny používáme, hlavně ty slovní, ale pokud jdeme například za doktorem a vím, že ho čeká nepříjemné vyšetření, tak ho navnadím na půjčení telefonu, což mu pomáhá, je takový klidnější.*“

4) Používáte ve výchově tresty? Jaké typy?

Otec: „*Tresty už nejsou potřeba. Týká se to většinou toho, když syn neposlechne, a musíme to víckrát zopakovat, pak dochází k tomu, že mu odebereme jeho nejoblíbenější hračku. To se nám ukázalo jako nejvíce účinné.*“

Matka: „*Občas taky dostane na zadek, ale to mám pocit, že to víc trápí mě než jeho, takže od toho ustupujeme.*“

6) Vyžadujete ve výchově dodržování pevně stanovených pravidel a řádu?

Otec: „*Nesnažíme se být až moc přísní.*“

7) Projevujete dítěti lásku? Jakým způsobem?

Matka: „*To já určitě, a hodně, o víkendu za mnou přijde ráno po snídani a přitulí se ke mně. Večer mi zase dává pusu a říká, že mě má rád. Během dne, když jsme spolu, tak ho často hladím po vlasech, nebo za mnou sám přiběhne, že se chce „pochválit“, což u něj znamená pochovat. Dosud jsem si vždy čas udělala, i když nemám vždycky náladu, tak věřím, že o tohle by dítě přijít nemělo, když to vyžaduje. Přijde doba, kdy už nás nebude potřebovat.*“

Otec: „*Já zas tolik citu najevo nedávám, ale když je syn nemocný, tak se snažím.*“

8) Mazlíte se s dítětem nebo projevujete lásku jiným způsobem?

Matka: „*Často mě syn objímá, i já jeho, i slovně mu dávám najevo, jak ho mám ráda. Není k tomu vyhrazený nějaký čas, když chce, přijde, když chci já, aby věděl, jak ho mám ráda, tak přijdu za ním.*“

9) Scházíte se jako rodina? Jak často? Povídáte si? Jak dlouho?

Matka: „*My tři jako rodina se scházíme vždy, když jsme doma, protože máme malý byt. Povídáme si hodně, hlavně já teda jsem výřečná. Jako celá rodina i s babičkami se scházíme asi každý druhý týden. Máme čtyři, tak je to časově náročnější. Většinou se probírá syn, co už umí, co zažil ve škole, jaké má kamarády a tak. Bývá to tak na čtyři hodiny.*“

10) Překračuje dítě často stanovená pravidla?

Matka: „*Občas ho to přepadne. Ale v jeho věku se to dá ukočírovat, takže to není tak časté.*“

11) Pověřujete dítě úkoly, odpovědností? Jakými?

Matka: *„Pověřujeme, ale zatím jen drobnostmi. Aby si uklidil hračky v pokoji na své místo, aby po sobě odnášel talíř po jídle do kuchyně.“*

12) Máte na dítě vyhrazený určitý čas, kdy mluvíte o jeho zážitcích a prožitcích? Kdy a jak dlouho?

Matka: *„To nemáme vyhrazené. Když má potřebu, tak přijde a já si ten čas udělám. Když nepřijde, tak se ho zeptám sama, jaký měl den ve škole, jak bylo u babičky. Jak dlouho? No dokud neřekne vše, co chtěl. Spíše se jedná asi o minuty než hodiny, protože nevydrží u jedné aktivity delší čas.“*

13) Když uložíte dítěti požadavek, odůvodňujete proč nebo je ukládáte bez vysvětlení?

Matka: *„Snažíme se mu s manželem vše vysvětlit a odůvodnit.“*

14) Když uložíte dítěti požadavek, připouštíte diskuzi nebo vyžadujete bezpodmínečné splnění?

Matka: *„Nemám problém ho nechat vyjádřit.“*

15) Věříte dítěti při vysvětlování jeho problémového chování?

Matka: *„Občas když zazlobí doma, nebo ve škole, tak mu jeho vysvětlení nevěřím, protože říká, že za to nemůže, že ho ovládá jeho mozek, a on to chování nemůže ovlivnit. Takže se mu to snažím vysvětlit, co je správné chování a tak...ještě je to jeho vysvětlování takové dětské, roztomilé, ne vždy se na něj lze zlobit, takže spíš se snažím to vysvětlovat, jak jsem říkala.“*

15) Máte jako rodiče stejný názor na Vámi uplatňovanou výchovu, stejný styl a podporujete se v něm nebo ne a máte odlišný způsob výchovy?

Matka: *„Máme stejný výchovný přístup. Jinak si to nedokážeme ani představit.“*